

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Յ. ՊԱՐԻԻԼԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

ՏԱՐՈՒՄԱՄՈՒԹԻՒՆ

Փաղեկայ առաջարկութիւնն անհաճոյն ցաւ Պարսիքայի ասպետաժնաց, ինչ կ'ուզէ Շամիրամ, կը հարցընէին իրարու, գումարուելով ի ժողով: Ինչ նորատեսակ խաբէութիւն մը ծածկուած է արդեօք այս գինադարման տակ զոր կ'առաջարկէ մեզի: Մարաց օգնական զօրքը գեռ անուշտ քանի մ'օր կ'ուշանայ. բայց ինչ փոյթ: Ամրակառոյց են մեր որմունքը, և չեն պակսիր մէջերնիս պատերազմափորձ հանճարներ, վանելու Շամիրամայ սպառնալից յարձակումը: Վերջապէս ինչ յոյս կրնայ ունենալ ինքը տժգոյն ժողովրդեան ու անհաշտարիմ բանակի որ վրայ: Եւ միթէ չենք կրնար համարի որ մեզմէ աւելի ինքը վախայ այս վերջին բախման ելիցը վրայ: Անտարակոյս ականջը հասած է՝ որ վաղը Քաղդէնայք մեծ աշտարակին գազաթէն պիտի կարդան վրան ամենուն առջև Դից անէժըր, և միթէ իր նոր առաջարկութիւնը այս վտանգէն ազատելու համար չէ: Լաւ գիտէ ինքը՝ որ Քիրքատ Սրբատայ ժողովուրդը, ջերմեռանդն պաշտօնատար Դից, իրեն զէմ պիտի ելլայ իբրև սրբապիղծ որ, և բանակն որ բաղկացեալ է մեծաւ մասամբ յորդուց Սենաարայ, պարտք պիտի համարի պատգամներու ժողովրդեան իրաւունքը: Այ, պատասխաններ փաղեկայ. ոչ զինադադար կ'ընդունինք և ոչ խաղաղութիւն:

Եւ ահա այս կերպով վճռեցին որ մեր ծնն եղած առաջարկութիւնը, բայց Ջերտուչը որ մինչև այն ատեն լուռ կեցեր էր, զէմ կեցաւ ըսելով.

— Երկու գլխի, Բաբելոնի մէջ կենանիս մեծ բախտ է մեզի, զոր չէինք յուսար երկնից բարութեան: Ոչ չէրք, ոչ իմաստուն խորհրդականք Նինուասայ. ինչ որ չի կըրցանք ընդունիլ յաջողակ զործակատարաց ձեռքով, հիմա անձամբ փորձենք ընդունելու զնոյն՝ երկար զինադադարման մ'ատեն համարձակ շրջելով քաղքին մէջ, ժողովուրդն այն աստիճան սրտոտ չէ, և

ոչ իսկ բանակն զեռ պատրաստ: Յարմար առթի մը պէտք ունէինք, և այս առիթն զինադադարն է:

— Բայց պիտի պահուի հաւատարմութեամբ — հարցուցին մէկայններն տարակուսելով: — Վախնալու չենք որոգայթէ մը:

— Շամիրամ որոգայթ լարող չէ — պատասխանեց Ջերտուչը համառօտիւ. — հաստատունն է նա իր խօսքին վրայ: Ապահով եղէք ուրեմն, և ընտրեցէք ձեր մէջէն թէ ով պիտի երթայ արքունիքը: Ես ինքնին, որ ամենքնէդ աւելի վախնալու պատճառ ունիմ, ես ինքնին յանձն կ'առնում երթալու Բաբելոն, Թաղաւորին պատգամաւորաց ու մեծարոյ Քաղդէնայց հետ:

Ջերտուչը ապստամբութեան հողին էր, և տեղի կու տային իրեն ամենքն իբրև Թագաւորի: Քաղդէնայք ևս, որոնց նենգամիտ իշխանը մեծ իշխանութիւն կր խոստանար ապագային մէջ, գերուած էին իրեն կամացը: Ուրեմն ընդունուեցաւ իր խորհուրդը:

Եւ Ջերտուչը իջնալով մէկէն քաղքին դուռը, սկսաւ խօսիլ Փաղեկայ հետ այսպէս.

— Ուրեմն պիտի ընդունիմ Թագունհին Քաղդէնայց և Պարսիքա փախող մեծամեծաց առաջարկութիւնները:

— Եւ Բաբելոն ներկայացուցցաց — յաւել փաղեկ — վասն զի քաղաքը մնացող ժողովուրդն աւելի բազմաթիւ է, և չենք կրնար զանց առնել զիրենք:

— Լաւ է — ըսաւ Ջերտուչը. — Բայց ես ալ արդեօք Պարսիքայի մեծերէն եմ. կրնամ հետերնին գալ:

— Դու առաջինը պէտք է ըլլաս — պատասխանեց Շամիրամայ պատգամաւորն — իմ խօսքերս քեզ կ'ականարկէին: Միթէ դու չես ապստամբութեան գլուխը: Միթէ դու չես հրամայողն ու ամենայն ինչ կարգադրողը: Իկուր ուրեմն, թէ որ կը հաճիս, և քու անձդ, ինչպէս մէկանոցն, նուիրական է մեզի համար:

Այսպէս ամեն բան յարմարցնելէն ետքը, մի և նոյն օրը, Նեբեայ մէկնէին մէջ երգուընցան զինադադար: Ջերտուչը երգուընցաւ ի գլուխ Նինուասայ ու ապրա-

տամարաց. Գաղէկ յանուն Թագուհւոյն ու իր բանակին, իսկ Արդենաք յանուն չորից լեզուաց ժողովուրդեան:

Երբ փողակաբեր ծանուցին զինադադարը, Հանգեաւ Բաբելոն իրր Հիացմամբ, որ անակնկալ ըլլալուն, շատ Հաճոյ անցաւ: Ամենայն որ ի անկկալութեամբ մերձաւոր Հայտնութեան նշոյլ մը կը տեսնար Հորիզոնին վրայ: Ինչո՞ւ. գնազադար ընէ՛ր, եթէ երկու կողմանէ խաղաղութեան յոյս մը չունենան, կ'ըսէր ժողովուրդն: Եւ իսկ բազմին մեծամեծաց իրեն իրաւարար երթալը նշան մը չէ՞ որ այս կամ այն կերպով Հաշտութիւն պիտի ըլլայ:

Երեկոյեան գէմ բացուեցան Պարսիքայի դռները, և վար իջան Բաբելոնի մեծերը ու քորումները, որոց ետեւէն շատ մ'ալ դիւնուորներ ու յաղաքացիք, որոնք Թէպէտ արքունիք պիտի չերթային, այլ կը փափաքէին տեսնալ անգամ մ'ալ իրենց ազգակիցները ու քարեկանները: Չընդլիմացաւ իրենց Գաղէկ, վասն զի Շամիրամ ներող ու զիջանող կ'ուզէր ըլլալ առ ապստամբս: Երկու կողմէն ալ մի և նոյն ժողովուրդն էր, միայն Հակառակութեան Հոգին բաժնէր էր զիրենց իրարմէ:

Երկրորդ առաւօտը, Տանա ամսոյն քսաներորդ օրը, Բաբելոն մեծերը Արդենաքայ առաջնորդութեամբ և ապստամբութեան գլխաւորները ու Քաղաքացի մեծերը, Քերմապետին գլխաւորութեամբ գնացին արքունիքը և եյան Ներքովթայ արահը Թագուհւոյն դիմաց:

Շամիրամ տօգոյն այլ անխռով, իշխանական կերպով նստեր էր գահուն վրայ: Կեցեր էին անկարծ իր երկու կողմերը Հովանոցակիր բարձր փետքէ Հովանիներով, զինակիրք ու գաւազանակիրք, մեկնիչք ու պաշտենայք իր բարձրագոյն Հրամանացը: Իսկ Գաղէկ ու բանակին Հրամանատարները՝ կը սպասէին Հօն գահուն ոտքը:

Ձերտուշք նիստ չմտաւ, կամ նկատելով Շամիրամէն և կամ ուրիշ պատճառաւ, բայց խօսեցաւ այլոց հետ և ըսաւ ու լսեց անոնց միտքը: Քրմապետն նկատելով իր աստիճանը, չուզեց առաջին ըլլալ պատուելու զԹագուհւոյն: Բայց ամենուն երեքնէն խօսելու պաշտօնը յանձնուած էր ծերունեաց գլխաւորին, և իրաւցընէ նախ ինքը յառաջնեց գահուն դիմաց:

— Ամենազոր Թագուհիդ — ըսաւ Արդենաք, ծուրով — կեցցնա յաւիտեան:

— Իսկ թեզի և Հետք եղողներուն պարգենն երկինք խնամութիւն — պատասխանեց Թագուհին: — Կ'ուզեմ որ դադրի պատերազմը, և ապստամբք ներուին զըստ

նեղէն և օտարք Հեռանալէն ետքը, յարգուի նորէն իմ իշխանութիւնս չորից լեզուաց ժողովուրդեան մէջ: Ի՞նչ կը մտածե՞ք ուրեմն. ահա ձեզի իմ զԹութեանս տղացոյցը: Բայց կը փափաքիմ որ իբրեւ շնորհք մը Համարիք զայն և ոչ թէ բռնութեամբ կամ իրաւամբ ընդունած ինծմէ: Մայր եմ իմ ժողովուրդեանս, ինչպէս և Նինուասայ: Ըսէք ուրեմն ձեր միտքը պարզ ու Համարձակ:

Արդենաք յառաջնեց քայլ մը, և ձախ ձեռքը կուրծքին վրայ դրած ու աջը 'ի վեր ամբառնալով, խօսեցաւ այսպէս.

— Թագուհիդ իմ, անհնձոյ չըլլան քեզի իմ Սարգիս: Ժողովուրդն է որ կը խօսի իմ բերնովս, ինչպէս նաեւ Պարսիքա փախչողներն ու Քաղաքացի սքրազան դասը: Չորից լեզուաց ժողովուրդը Թշուառացաւ քու պատճառաւ: Այն օրէն յորում կորովին Ներքովթ ժողովնց Հօս ու օրէնք տուաւ այս ժողովուրդեան, միշտ Թագաւորք տիրեցին վրան, ամենն ալ մի և նոյն ցեղէն, և առաջին անգամն է որ կին մը կ'իշխէ վրանին: Նինուասայ մատաղ Հասակը, ու քու մեծութիւնդ, փառքդ ու բախտդ յորդորեցին զծոգովուրդը յանձնելու քեզի իշխանական գաւազանը, զոր այրական ձեռաց միայն օրէն էր կրել:

— Իմ քաջութեամբս ձեռք բերի զայն, և ոչ թէ ձեր շնորհիւր: — ընդհատեց Թագուհին:

— Թող այնպէս ըլլայ — ըսաւ Արդենաք. ուրեմն բռնութեամբ Հնազանդեցանք քեզի և ոչ մեր ընտրութեամբ ու Հաճութեամբ: Տանու մէկ տարի Թագաւորեցիր առանձին ամենայն յաջողութեամբ: Բայց տը ծիւղեցաւ զինուոցդ մինչև այն օրը՝ երբ բանակը Ինդոսի ափունքը տարբիր, և այն ատեն բախտից աստուածը դարձուց քեզմէ երեսը, և փախստեամբ միայն կրցար աղատիլ ստող մահուանէ:

Դառն ծիւղմ մ'երեւցաւ այս խօսքին՝ Շամիրամայ չըթնաց զմիայ: — Շատ չուտով սահեցուցիր տանու մէկ տարուան փառքը — ըսաւ ապա Հեզնութեամբ: Անշուշտ շահաւոր է ձեզի մոռանալ, որ այն յաջողութիւնն, այն ամենութիւնն որուն կորուստը կ'ողորմէ Հիմա՝ իմ գործս ու արդիւնքս է: Ո՞վ կանչեց այս ինքնակալութիւնը — Ո՞վ բարձրացուց Բաբելոնի գերագոյն Դից պատիւը պարտալի ազգաց առջին, ինծմէ առաջ, որ ձեզմէ ոմանք նախատեսեց Ասկաղոնիոյ բախտախնդիրն կ'առանձնեց զիս, Աքքրատից մէջէն ոչ որ ծուրու երես տեսեր էր: Ես չորս ծով տեսայ, և պարտեաւ արփանց վրայ զրի իմ ու ձեզ:

Թագաւորութեան սահմանը Ո՛վ Հնազանդեցուց Փութայ որդւոց՝ բոլոր Մարտու աշխարհը, Մետտրիմի ափուռքէն մինչև Ռիփաւտայ ափունքը, Հանգերն բազմամարդ ու փանառաշէն քաղաքներով, գրեւտիմ, ղկափդոր ու բոլոր մէկալ գեղեցիկ կղզիները, որ կը փայլին ծովուն մէջ աւելուն ճառագայթից տակ, Մարաց աշխարհը առ ինքն ձգեր էր բոլոր ձեր թագաւորաց անյագ աչքերը, սկսեալ Ներքովթէն մինչև ցլինոս. բայց ո՛վ նուաճեց վերջապէս Ռակտի քաղաքին ընդդիմադրութիւնը, Ո՛վ տարածեց թագաւորութիւնը մինչև Համալից ու սուկայ երկիրը, որ կը կանգնէր յայդթանակ երեք ծովուց մէջ, Եւ միթէ այնքան պատերազմաց աւարը ու պարտեալ ժողովրդոց Հարկերը ինծի սեփականեցի թէ ժողովրդեան պիտոյից, Զը փոխեցի պէտք եղած տեղ գետոց ընթացք. չարստակցի՝ շատ քաղաքներ. չբացի ընդարձակ ճամբաներ այն կողմերը՝ ուր սկզբան անտառ, ապառաժուտ ու գազանաց ընտալարան էր, Զօրաւոր թուրքերով Եփրատ ու Տիգրիս գետերը զսպեցի, վերականգնեցի քաղաքը և ամուր պատով ու խորունկ փոսերով պատեցի զայն, Ես կառուցի այս արքունիքս, հրաշալիք աշխարհի. ես բարձրացուցի այս բոլոր մեկտանները, Հաճող ական ընկալարան Դից, Զեր բարբարոս թագաւորաց մէջէն ո՛վ փառաւորունցաւ աշխարհ, Զիս ուրեմն պատճառ կը դնէք Ռարիլու աղետիցը, փան դիս վերագոյն կը Համարիք ուրեմն թագաւորի մը ձեռքը և արժանաւոր գաւազանի:

Հաճութեան չնչիւն մը լսուեցաւ բոլոր պալատականաց ու բանակին հրամանատարաց մէջ. որոնցմէ շատերն մասնակցեր էին այդ գեղեցիկ ձեռնարկութեանց, վտանգաց ու փառաց, Նոյն իսկ Ռարիլու բնակիչներն ու Պարսիքի փախչող մեծամեծաց շատերն իշխեցին իրենց անցեալ մեծութիւնը ու փառը, և որպէս թէ յարգութեամբ գլուխ կը ծռէին թապուհոյն. բայց Արդենազ՝ որուն մտացը վրայ իշխեր էր Զերտուշդ իր օձանման խորամանկութեամբ՝ տեղի չտուաւ:

— Այն ալ թող այնպէս ըլլայ — կրկնեց նա — այնպէս ըլլայ ինչպէս կ'ըսես: Դատ զարմանալի բաներ գործեցիր, կամ ճիշտն ըսելով, գործեցին քու միջոցովդ Ռարիլու աստուածները, Բայց ինչու կ'եցար փառացք կէս ճամբուն վրայ ու փնայեցիր բոլոր արդիւնդ: Ինչուն, Հիմնողդ ինքնակալութեան, դու քեզի դէմ գործեցի, քո ժամանակն Հասուցիր զայն: Ի՞նչ արդիւնդ, այն տերաղմիկ ելար Հայոց դէմ:

Արդենազ այս ամեն Հարցմունքը բրածատեմը, Համարձակ գահուն դիմաց կեցեր՝ ու սլուցեալ կը նայէր թագուհւոյն երեսը: Կը խօսէին իր բերնէն բոլոր այն թշուառութիւնները, որ պատերազմին պատճառաւ ունեցեր էր Ռարեւոն, որով աւելի ևս կը զայրանար իր յանդգնութիւնը, Դողացին բոլոր Հանդիսականք. ոմանք բարկանալով իրեն Համարձակութեանը, և այլք Ռաբելոնի աղետիցը վրայ. բայց թէ ասոնք և թէ ասոնք լաւ գիտնալով որ հոն էր գծուարին բանակաւորութեան լուծումը, լուռ կեցան, մտադիր սպասելով թագուհւոյն պատասխանին:

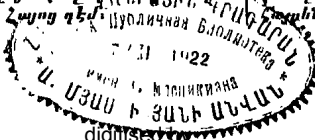
— Երբէք չեմ բրած ձեզի բրած պատերազմացս պատճառները — ըսաւ գոռոզութեամբ. — ուրեմն ասոր պատճառն ալ ըսելու պարտք մը չունիմ: Միայն կ'ուզեմ որ յիշէիք թէ Հայաստան հարկատու երկիր մ'էր, բայց յանկարծ թօթափեց մեր իշխանութեան լուծը, և անարգեց Արքատից գահուն մեծվայելչութիւնը. ուրեմն հարկ էր որ պատերազմով նուաճէի իր գոռոզութիւնը, Եւ ինքնակալութիւն մը, ինչպէս է մերը, չէր կրնար ապահով ու Հանգիստ ըլլալ, քանի որ յանդուգն ու անհանգիստ թշնամի մ'ունէր թիկունքը:

— Բայց այսպէս չըսեր Համբան — վրայ բերաւ Արդենազ: —

— Համբան — գոչեց Դամիրամ. — Համբան, — կրկնեց Հեզնութեամբ. — Ի՞նչ կը կարծէ ուրեմն նախանձուտ ու անմիտ ուսմիկը:

— Կը կարծէ որ պատերազմին պատճառը քու ինքնահաճութիւնդ ըլլայ — պատասխանեց մէկէն. — Ներե, ո՛վ թագուհիդ, այս գառն բայց անկեղծ խօսեցիրուս: Նիւր եւք ճամբարտութեան ձայնը լսեցնելու հօս, և ոչ թէ շողորթթութեամբ խաբելու գրեղ, Այս պատերազմը շատ զանձաժեց մեզի. Այն պատճառաւ Հաղարարոր մարդիկ գումարուելով յԱսոր, յափառականաց բնտանեաց գրկին զօրաւոր երիտասարդութիւնն, և յարտուրկից մերոց գործն երկրագործը: Թողունք գանձը, Հապա սոյնափ թափուած արիւնը որ կ'ազաղակէ վրէժխնդրութիւն, Նրկաւ Հարիւր Հարիւր մարդիկ հորուսին կենաքերին Հայկական լեռանց ու Հայոցձորոյ ախուր կըրճից մէջ: Դու կը յաղթէիր ու կը յաղթանալէիր ասպտամբ Հայուն գէմ և կ'ուրախանայիր, բայց չէիր գիտեր Սենաարայ ոգորմ վիճակ ու Ռարիլու որբացեալ ընտանեաց լացը, որոնք երկար ատեն արձանացեալ կենալով Եփրատայ ափունքը, կը դիտէին Զարեհի գետոյն յորձանուտ ալեաց մէջ

գրու ի.

1999-55

դէպ 'ի ծով տոնող դիակունքը: Մեր ազգին ծագիկ մանկութիւնը ու նեցուկը կուրաւ ցաւալի կերպով: Ինչպէս տասն Հաղար ձիաւորքը, պատիւ ու զօրութիւն Նիբրով-թայ ցեղին, ճարակ եղան անգութ մահւան: Ինչո՞ւ: Սղատակար էր արդեօք այս պատերազմը կամ գէթ կարեւոր: Անօգուտ էր, անօգուտ ու վնասակար Քիրրատ Արքատայ ժողովրդեան, և օգտակար միայն քու կրիցդ ու վրէժխնդիր բարուցդ:

— Բայց միթէ իմ անձնական պատիւս ձերը չէ՞, — ընդհատեց Շամիրամ, — Թուրքն թշնամական խօսքերը, Արքանադ լսեցի բոլորն ալ, բաւական է: Կը ցաւիմ այնչափ արեանհեղութեանց վրայ, և գուցէ ձեզմէ աւելի: Բայց միթէ այս չէ՞ պատերազմի ճակատագիրը: Յաղթութիւնը չի պաշարեցեր, մինչև որ դաշտը չուղողի արեամբ: Շատ ընտիր ու կտործ անձինք կորուսած ենք այն ամեն պատերազմաց մէջ որովք ձեւացած ու զորացած է այս ինքնակալութիւնը: Եւ մանաւանդ անօգուտ ձեռնարկութեանը համար, որոնք ձեռք զարկած են ոչ թէ փառասեր թագուհի մը, այլ զօրաւոր ու խոհեմ, քաջասիրտ ու կշտրին թագաւորներ, զորոնք դուք 'ի նախատինս ինձ դովէք այսօր: Այժմ քաւեցաւ, ոչ որ լացաւ, և ոչ որ ապստամբութեան գէնք բաշեց, երբ ամենազօրաւորն Նեբրովթ մի և նոյն Հայոցձորոյ կրծից մէջ, որոնք համբաւաւոր են ու պիտի ըլլան ցորչափ մարդկային ազգը տէ՛է յաշխարհի, կորսնցող կեանքը, անցեալ յաղթութեանց պարծանքը, և բոլոր Արի Տիտանաց ազգը: Իմ պատճառաւ ուրեմն թշուառացաք, շատ արիւն թափելու համար ուրեմն ապրատալեցաք ինձի դէմ: Գիտցիր Արքանադ որ Տանա ամայն վեցեբորդ օրը սկըսայ ես պատերազմիլ 'ի Հայոցձոր, մինչ դուք երկրորդ օրէն արդէն ապստամբեր էիք:

— Զմարիտ է, — կակազեց Արքանադ խռովելով: — Բայց գժուարին էր արդեօք գուշակել կանխաւ այդ ահագին կործանումը: Այո, վրիպեցաւ զօրաւորին Տիտանայ ձեռնարկը Թորգոմայ ազգին դէմ: Կորսընցուց հօն իր փառքը, որքան ու բանակը: Եւ դաւ չխրատուելով իրեն օրինակէն, ուղեցիր փորձել նոյնը, ու յայտնապէս մաքառիլ երկնից դէմ: Յաղթեցիր, բայց յաղթութիւնը Նիբրովթայ մէկ դաւան կատակն եղաւ: Քու յաղթութեանդ ու փառացդ պատճառաւ՝ Բաբելոն ու բոլոր Սեննարայ երկիրն ընկղմեցաւ ողորմէջ: Ինքնակալութիւնն չարժեցաւ 'ի հիմանց ու զորքեցաւ: Գոր հաստատելու համար, հարկ է իմաստ-

նոց արթուն խնամքն ու խորհուրդը: Նիւնուաս՝ զոր Քրամպետն ժողովրդեան կամօքը թագաւոր օծեց Արքատից վրայ, ունի այսպիսի խորհրդականներ: Ինքը քու և Նինոսի որդին է, ուստի պէտք չէ որ ապրատամր ու յախշտակող թագաւորութեան համարիք զինքը:

— Որդիք Նինոսի ու Շամիրամայ, սպասէ՛ ուրեմն ճակատագրին որոշեալ ժամուն, — աղաղակեց Փաղէկ, չկարենալով զսպել բարկութիւնը: — Դժուարաւ աւանդէն հնազանդութիւն կը գտնուի, ով որ կ'ապստամբի նախ իր ժօրը ու թագունհոյն դէմ:

— Իմաստութեամբ խօսեցոր, պատասխանեց Արքանադ, խռովելով այդ ուժով խօսքերէն, ինչպէս նաեւ բոլոր իր ընկերները: — Բայց նոյն իսկ Նինուաս պիտի ընդունի օր մ'իր նախորդացը իշխանական գաւազանը: Ինքն արդէն կը թագաւորէ հիմա: Ինչո՞ւ ուրեմն դանալ իրեն իշխանական անունը, նուաստացնել բոլոր ժողովրդերն առջև, դարձնելով նորին գինքը իր խոնարհ ու աննշան վիճակին: Գիտեմ իրաբիւն, գիտեմ Քաղցիւնք, գիտեմ բաւական, որ պէտք է զգուշանալ մեծագոյն չարիքէ մը: Կը փափաքի մանաւանդ լուել այս բանն, բայց վերջապէս...

— Խօսէ՛ գոչեց Շամիրամ, — շատ բան ըսիր, պէտք չէ ծածկես ասիկա:

— Շատ լաւ, կը խօսիմ, — կրկնեց Արքանադ, որ վարպետութեամբ ընդհատեր էր խօսքը: — Ստար ու երկիւղալի խօսքեր կ'աղբուրն ժողովրդեան մէջ: Միթէ չընկաւ ու չթառամեցան՝ մէկ օրուան մէջ բոլոր Նեբրովթայ ցեղին գեղեցիկ շտաւիղը: Բաւաւ, Բեւայ սպիտակ ձիաւորաց առաջնորդը, Սամա իււ, Քայայոյ, Մեծրակ, Յովիթ, Գուդայիմ, այս բոլոր փուշայ վաղմի աղբին պարծանք գեղեցիկ երիտասարդութիւնն, միթէ առջինէն մինչև վերջինը չչափաշտակուեցան 'ի սիրոյ և 'ի յուսոյ Արքատից: Եւ ընդհակառակն առնեց տեղ չբերիլ յարցունիք՝ Հայոց պատանի թագաւորը, ամեն տեսակ խնամքով ազատելով մահուանէ, արտաքուստ իրեւ գերի կեղծելով, բայց 'ի ներքուստ սիրելով գինքը: Ի՛նչ կը մտածէ այս բանիս վրայ Բաբելոնի ժողովուրդը, ի՛նչ կը հետեւցնէ: Շամիրամ, չեմ ուրանար որ քու գործերդ ու անոնց փառքը անկորուստ պիտի մնան Քիրրատ Արքատայ ժողովրդեան մէջ: Երիտասարդութիւնն, գեղեցկութիւնն ու քաջութիւնն զեռ կը ծծալին քեզի, և շատ մեծամեծ բաներ կրնա գործել տակաւին: Բայց ժողովուրդն, որուն սէրը ու հնազանդութիւնը կարեւոր է քեզի, ապահովու-

թիւն մը կ'ուզէ ապագային համար, կ'ուզէ որ վատահաջընես զինքը: Յանուն Բարեւոյնի ժողովրդեան կը խօսին, այն ժողովրդեան՝ որ անսուս մէկ օրուան մէջ Թագաւորական սերնդոց կորուստը, և կը վախճայ որ չըլլայ թէ նոր ցեղի մը յաջորդութիւն պատրաստուի Թագաւորական գահուն վրայ, և որ չարագոյնն է, և թէ օտար արիւնէ ըլլայ:

Այնքան ու բարկութիւնը շառագունեցին մէկէն Համիրամայ այտերը: Յանցանքն ու գանգատը այնպիսի բանի մը վրայ կենդորոնացաւ, որ կը վիրաւորէին սիրտը: Սակայն Արգենազայ ամբաստանութիւնն այնքան անտեղի երևցաւ, որ երբ զգաստացաւ, փոխանակ զայրանալու, կարեկցութեան ձիւղադով մ'ըսաւ:

— Մոռցա՛ր որ Անուաւս դեռ կենդանի է:

— Այո՛, կենդանի է աստուածոց առանձին հրաշքովը, կրկնեց Արգենազ տխուր թեամբ մը շարժելով գլուխը: — Մէկտալ օր իր ոսկիդէն բաժակին մէջ թոյն գտնուեցաւ: զոր անդրագառնայով Զերտուչը, արգիլեց մէկէն, երբ կը մտնեցընէն չորս թանցը: Մատուռակն ստիպուելով ըմպելու Թագաւորին տեղ, ընկաւ կայծակնահար:

— Ահ, ի՞նչ կ'ուզես ըսել, — աղաղակեց Համիրամ, — հագիւ իմանալով ըսածը: Որ զուգէ ես... ահաւոր մտածութիւն, մայր մը... իսկ դուք, ո՛վ Բաբելոնցիք, արգեօք հաւատացիք: Գնացէ՛ք իրեն, ձեր Թագաւորին, վաղեցէ՛ք ու ըսէ՛ք յանուն իր մօրը, որ կրնայ պախարակել ըրած ասպատակութիւնը, բայց սպաննել... սպաննել զինքը... քաւ լիցի: աւելի յանձն կ'առնու սըրովը պատառել այն կողը որ յղացաւ զինքը, քան այնպիսի խորհուրդ մը մաքին ծայրէն անցընել:

— Անարգ զրպարտութիւն, անզնոյայի՛ն մտածութիւն, — որստաց Փաղէկ, բոլորովին տալգունելով բարկութիւնէն: — Միթէ Զերտուչը, ամենայն չարութեանց խորամանկ խորհրդականն, չի կրնար խաբած ըլլալ գձեղ: Ի՞նչ է իրեն համար նոր սուտ մը, նոր խաբէութիւն մը: Ի՞նչ է իրեն նման օտարի մը համար անարգ բաբելոնցի ծառայի մը կեանքը, որ անխիղճ կործանեց մեր Հայրենիքը, ու կը կարծէ հիմա աղատելու Մարաց օգնականութեամբ: Ասկէց աւելի վատթարագոյն չարութեանց կարող է ինքը: Ես չեմ վախնար իրմէ: միայն կը ցաւիմ ձեր վրայ որ բռնուեր էք իր Թակարդին մէջ: Ես զինուոր մ'եմ, և գիտեմ որ կեանքս միշտ պատեւրաղմ'է, այս

երկրիս զաւակն եմ, և Թշնամի կը համարիմ՝ զինքը իմ արենակից եղբարցս:

Միտ դիք, ո՛վ քաղաքացիք: Ինքը կը խաբէ զձեզ, ինչպէս խաբած է նաև իր Թագաւորական աշակերտը: պիտի իմանաք, բայց ուշ, եղած վնասը, երբ Մարք, որ ձեր հպատակներն են, իշխելու ըլլան վրանիդ: Միտ դիք, ո՛վ Քաղաքացիք, բռնուած էք իր որոգայթին մէջ: պիտի կործանէ ձեր սեղորնները: և պիտի մարքէ ձեր անհարթ կռապաշտութիւնը՝ ինչպէս կ'անուանէ ինքը հպարտութեամբ՝ իր զոհագործութեանց հրոյն մէջ:

Զօրակներն այդ այլայիտալ խօսակցութիւնը խառնեց բոլոր լողոնները:

— Ի՛նչ կ'ըսես, — գոչեց Քրմապետն: — միթէ կը խաբուի՛ն Դիք:

— Ոչ, չեն խաբուիր, — վրայ բերաւ Փաղէկ: — և ահա իրենք են որ կը խօսին ձեզի իմ խոնարհ բերնովս, ու կը յորդորեն որ չհաւատաք Զերտուչին: Ինքը պիտի մատնէ զձեզ, պիտի մատնէ, ինչպէս մատնեց զԹագուհին, որ զինքը՝ պարտեալ աշխարհի մ'իշխանը՝ չափազանց վառանգութեամբ բարձրացուցին էր մեծամեծ պատիւներու: Ի՛նչպէս կ'ապացուցանես այս բանն, պիտի հարցընէք: Եւ միթէ ապացոյց մը չէ՞ այն հրէշաւոր չարութիւնն, զոր կ'ուզէ ձգել Թագուհւոյն վրայ: Միթէ կրնայ մայր մը, մանուսնոց Համիրամայ պէս մայր մը, որ մեծ է իր գործերովը, և անմահ իր ձեռնարկութիւններովը, մահ մեքենայել իր որդւոյն Զարամիւնները միայն կրնան հաւատալ այս բանին, անոնք՝ որոնց սրտին մէջ վատ խորհուրդներ կը ինչէ միշտ չար ոգին, բոյց ոչ ես, և ոչ զուր հաւատացէ՛ք, ո՛վ Բաբելոնցիք: Մի մոռնաք ձեր Թագուհւոյն մեծամեծ գործերը և մի գրպարտէք զինքը: Եւ միթէ նուա՞ղ քան զիս կը հաւատաք այս բանին, որ օտար մը չեմ, այլ ձեր արենակից եղբարքը, ու հաւատար ձեզի Հայրենասէր: Վկայ կը կոչեմ զԴիս, որ իրենց ամենազօր բազկաւը կայծակնահարին զիս՝ եթէ կը ստեմ: Այն մայրը՝ զոր կ'ամբաստանէ Զերտուչը, չուզեց յարձակի մէկէն Պարսիկայի պարսպաց վրայ, ուրոնք պղնձակերտ չեն, ինչպէս գիտէ՛ք, չուզեց, կ'ըսեմ, բնաջինջ ընել զձեզ ձեր վերջին բոյնին մէջ, վախնալով անմիտ պատանդն կեանքէն, որ կը Համարի թէ կը Թագաւորէ ձեր վրայ, խոցելով կարեկցի մօրը սիրտը: Ո՛ն, քաղաքացիք Բաբելոն, և դուք պաշտօնեայք Դից, զգաստացարուք և մի յամառէք մարդութեան ճամբուն մէջ, ուր՝ ձգեց զձեզ չարեացապարտն Զերտուչը: Զեմ ուղեր բնաւ սպառնալիք մ'ը-

նել ձեցի, որովհետև և ոչ իսկ թագուհին կը սպառնայ: Միայն այս կ'ըսեմ որ բանակն հաւատարիմ է իր պարտուցը ու Հաւիրաւայ ձայնին:

— Այո, այո. հուր ու սուր, — գոչեցին բանակին մեծերը, արձագանգ տալով Փաղեկայ խօսքին: — Թագուհիդ ամենազօր, բուկդ է մեր կեանքն ալ մեր սուրն ալ:

Շամիրամ շարժմամբ զլսոյն շնորհակալ եղաւ բանակին առ ինքն ցուցած սիրոյն ու հաւատարմութեանը: Նայեցաւ նաև Փաղեկայ, և սրացաւ աչքէն անպատմելի գուհութեան ճառագայթ մը, որով շնորհակալ կ'ըլլար բրած գեղեցիկ խօսակցութեանը:

Մնացին ապառմամբ անստուգութեան մէջ: Կիմանային որ հակառակը պաշտպանելու զօրաւոր պատճառ մը չունէին. և նախնական եռանդներն փոքր առ փոքր կը նուազէր: Ամենէն աւելի կը զեղեկէին քաղքին մեծերը, յորոց կը կախուէր բոլուն հաւատարմութեան ելքը: Բայց Աբգենազ, որուն վրայ տիրեւ էր Զերտուշի իր խորհուրդներովը, ապաստմբաց թարգմանն ըլլալով, չուզեց տեղի տալ, և սկըսաւ այսպէս խօսիլ իր ընկերացը.

— Կիմանամ, — ըսաւ նա, — և չեմ ուզեր պախարակել ձեր եռանդը: Իրաւացի է, որ եթէ մեր խօսակցութեանն օգուտ մը քաղելու չըլլանք, պիտի սկըսի նորէն կռիւը աւելի ևս սաստկութեամբ: Բայց այն բանին ուշ զննելու ենք, որուն չի տուրակուսիր և Շամիրամ, որ յաղթութիւնն այն կողման պիտի ծիծաղի, որ կողմն է քարեկոնի ժողովուրդը: Կ'ուզեմ համարիլ որ քարեկոն ազատութեամբ որդեղ ու գեղով թէ որ կողմը հակի, չի մոռանար անուշտ իր վաղեմի հնազանդութեան քաղցր լուծը և իր թագուհւոյն սիծամեծ գործերը՝ ի պարծանս Սենսարայ որդւոց: Քաղաքացիք չեն ատեր զքեզ, ո՞վ Շամիրամ, բայց խաղաղութիւն կը խնդրեն ու անդորոթին, դարմանելու իրենց դառն վէրքերը: Ազաւորութիւն մը կ'ուզեն ապագային համար, այսինքն կ'ուզեն որ ապահովընեն զիրենք, որ թէպէտ օտար մը ես, այլ արժանապէս պիտի շարունակես Ներքովից ցեղին պարծանքը. այն ապահովութիւն կ'ուզեն, զոր չ'ստացանք օտար խուր կոտորածը, և մանաւանդ վերջին տեսարանը կորսնցնելէ տուին դժբախտաբար: Արեւմտ Բարեկոն նորէն հաւատարիմ կ'ըլլայ, կը յարգէ քու հրամաններդ, կը պաշտպանէ թագաւորական իշխանութիւնդ, պայմանաւ որ գնացիրք ցրուես իր վախը, և իր կորուսած սիրելւալը ստուերը շանարդուի այն մարդուն անպատիժ յան:

դըգնութենէն, որ այնչափ աղէտից պատճառ եղաւ Սենսարայ երկրին: Փիչ առաջ քաջն Փաղեկ պատիժ սպառնացաւ մեր յանցանացը, բայց մենք չենք վախեր ի սպառնանաց. կ'ընդունինք ի Կից խոնարհութեամբ վարձ կամ պատիժ, ըստ որում նպաստեն կամ հակառակին Նինուսայ զինուոր: Բայց դու, ո՞վ թագուհիդ, թէ որ կը սիրես ժողովուրդդ, թէ որ չես ատեր Ներքովից ատուել, թէ որ կը պատուես բոլոր այն աստուածները՝ զորոնք կը պատուենք մենք, պէտք ես յայտնապէս ու անկեղծապէս արժանի ցուցնել զքեզ երկինց ճովանաւորութեանը ու պաշտպանութեանը...

— Վերջապէս, վերջապէս, — աղաղակեց Շամիրամ անհամբերութեամբ:

— Հիմա, — ըսաւ Աբգենազ, — Նոյն ըլլայ կշիռդ ամենուն հետ: Ընկնայ, բուհրամանաւդ այն անձը՝ որ պատճառ եղաւ այսքան չարեաց: Թող հատուցանէ լրանց թագաւորը իրեն արդարեւ ապատամբութեանը վրէժը: Թող կախուի արքունեացդ դրանը առջին, որպէս զի Եփրատայ երկուսիսն թէն տեսնայ չորից լնդուաց ժողովուրդը իր արտասուացը ու կրած կորուստեանը քաւութիւնը: Այն ատեն, այն ատեն միայն կրնայ հանդարտիլ ժողովուրդը, երբ տեսնալու ըլլայ, որ թէպէտ անազան բայց միշտ տեղը կ'երթայ արդարութիւնը:

— Կը հանդարտի այն ատեն Նոյն իսկ աստուածոց ցասումը, — յաւել Գրմապետն ի վեր ամբառնալով աջ ձեռքը երգման ձևով:

— Այո, երբ մեռնի Հայը, կ'ըլլաս նորէն թագուհի Աբգատից, — կրկնեցին բոլոր մեծամեծք: Արդարութիւն առանց կողմնակցութեան: Շատ արինս թափեց Բաբելոն, ուրեմն հատուցանէ անոր վրէժը ապատամբաց առաջինն ու զլսաւորը:

Աբգենազայ նոր առաջարկութիւնը վեր ի վար ըրաւ Փաղեկի իմաստուն խորհուրդները: Ինքն իսկ Սենսար ծնած, ու ծծած ըլլալով քուշական յեղին բնածին գուռողութիւնը, անտարակոյս աղէկ աչքով չէր նայեր Հայոց թագաւորին: Բայց զօրաւոր էր սրտին մէջ առ թագուհին ունեցած յարգանքը ու երաստագիտութիւնը:

Շամիրամայ զպատանին պատժելու տարտամութիւնը, ու ապատամբաց զինքը ըսպաննելու անտղիտալի յամառութիւնը, կը վկայէին որ ներած էր իրեն ու պիտի պատպանէր զինքը մինչև վերջը Զերտուշի վայրագ վրէժնեղրութեանը դէմ: Փաղեկ այս երկու հակառակ զգածմանց մէջ բռնուած, այսինքն՝ հակառակութեան որ

ունէր առ պատանին, և երախտապիտու-
թեան՝ որ ունէր առ թագուհին, յայտնի էր
թէ որ կողմը պիտի հակէր: Բայց ինչպէս
հակառակիլ յայտնապէս այն առաքարիւ-
թեան՝ զոր բազմութիւնն արդարութիւն կը
համարէր: Դոյն իսկ քանակին մեծերը, իր
բարեկամները ու ընկերները, որ չէին թա-
փանցեր Աբղեսաղայ առաքարիւթեանը
խորը, և ոչ իսկ կ'ըմբռնէին Շամիրամայ
սրտին զաղանի տագնապը, հաւանութիւն
կը ցուցնէին, և անձկութիւամբ ու լուռ-
թեամբ իրեն պատասխանին կը սպասէին:
Իրացնէ, ապստամբաց բողոք ընդդիմու-
թիւնը այդ կէտին վրայ կը կենդորոնանար,
և բանալին մեծերն իսկ ուստածէին որ այդ
կերպով դիւրագին կը ստանային խաղա-
ղութիւնը, և ապահով էին որ թագուհին
պիտի ընդունէր զայն, որով թէ արդարու-
թիւնը տեղը պիտի երթար, և թէ իր պա-
տիւը պիտի ազատէր Շամիրամ:

Ուրեմն Փաղէկ ընդունայն տեղ մտածե-
լով օգնելու թագուհւոյն, քանի մը վայր-
կեան կեցաւ պապանձեալ: Եւ ուրիշներն
օգտուելով իրեն լուսթիւնէն՝ կը խորհրդա-
ծէին այսպէս: Այս արդարութեան գործով
զոր կը պահանջէին Շամիրամէն, կը վեր-
նան բողոք նախատական կասկածանաց
պատճառները, ինչպէս նաև երկիւղի ու
անվստահութեան առիթները: Հայուն տը-
րուհիք պատիժը քաշական զոհագործու-
թիւն մը կ'ըլլայ առ երկնայինս, աւետա-
բեր մը խաղաղութեան, և պայման նորոյ
դաշին թագուհւոյն ու չորից լեզուաց ժո-
ղովորդեան մէջ: Նիւտաւս կը վերադառնայ
իր առաջին աստիճանը, և Զերտուշդ կը
վերանտուի մեր երկրէն: Ասկէց աւելի ինչ
մեծ յաղթանակ մը կրնայ ըլլալ թագու-
հւոյն, առ որ և ոչ իսկ արեան կաթիլ մը
պէտք է: Մէկէն կը վերահաստատուի խա-
ղաղութիւնը, մի և նոյն հայրենեաց որդի-
քնն ալ իրարու դէմ սուր չեն քաշեր, ան-
գթնաբալով իրենց հօրը ու եղբարցը դէմ:
Քաղաքական պատերազմ մ'արհեստիւրը,
հուրն, կոտորածը, ու սուր չեն ծանրանար
մեր քաղքին վրայ, արդիւնք այնչափ տա-
րուան անհուն աշխատանաց, և ժողո-
վուրդն կ'ազատի ապերախտութեան մը
գործից, ու չի ծիծաղիր թշնամին մեր վրայ:

Շամիրամ ամենևին չէր խօսեր: Այլա-
գուններ էր եղկելին լսելով այդ յանդուգն
պահանջը: Խաղաղութեան այդ պայմանին
մէջ կը տեսնար իր անողոր թշնամոյն նուր
հարուածը: Ուրեմն ոչ թէ Նիւտաւսի թա-
գարութեանը համար կ'աշխատէր խորա-
մանկը: Այդ պարզամիտ տղան ուրիշ բան
չէր եթէ ոչ գործի մը, սրածայր զէնք մ'ի-

րեն դէմ, զէնք մը զոր մէկզի պիտի նետէր
Զերտուշդ վախճանին ծառայեցնելէն ետ-
քը: Ոչ թէ թագաւորութեան ծարաւն էր
որով զինուէր էր Զերտուշդ, այլ վրէժխն-
դութեան: Վրէժխնդրութիւն մ'այնչափ
աւելի նուրբ՝ որչափ որ իր թշնամեաց այն-
չափ բազմութեան մէջ ոչ որ կրնար կար-
ծել ու հաւատալ: Բայց միթէ մեծամեծաց
առաջարկութեանը համեմատոյն իսկ Զեր-
տուշդ չէր զոհուէր: Այո, յանձն կ'առնուր
նուաստանալ, արքայութիւ, ու անգէն՝ Շա-
միրամոյ ցասմանը նշաւակ ըլլալ, որ կըր-
նար խռովութիւնը հանդարտելէն ու իր
իշխանութիւնը վերահաստատուելէն ետ-
քը, մէկէն փնտռել զինքը ամեն կողմ ու
սպաննել տալ գառն մահուամբ: Ո՛հ, եթէ
այս կերպ ըլլար, գովելի էր Զերտուշդի
անձնանուիրութիւնը: Բայց իր կամակար-
անկութեւ յետին աստիճանի կեղծաւորու-
թիւն մ'էր, իր այդ Հայոց թագաւորին մա-
հուամբը խաղաղութիւն հաստատելու:
Խորհուրդը՝ աղետալի պայման մ'էր, որով
անտարակոյս պիտի կործանէր Շամիրամ
կամ իբրև կին և կամ իբրև թագուհի:
Զգաց ուրեմն և նա որ կորուսած էր, և շատ
աւելի խռովեցաւ ասկէց քան երբ լսեց ի-
րեն դէմ եղած ամբաստանութիւնները:

Մէկ միջոց մը միայն կը մնար ձեռքը.
պատերազմ՝ յուսահատական, փորձելով
զինուց բախտը: Բայց պատերազմը որ
անստոյգ բան մ'է, չէր կրնար մահաբեր
ըլլալ նոյն իսկ Նիւտաւսայ: Այլ ինչու պա-
տերազմ ընել: Միթէ այնչափ փափաքող
էր ինքը թագաւորութեան, մինչ կը վախ-
նար իրմէ ժողովուրդն և ոչ թէ կը սիրէր,
կ'ատէր զինքը Արա քան թէ կը հաւատար,
որուն համար վտանգի մէջ դրեր էր իր
համարու ու իշխանութիւնը: Յիրաւի կան
վայրկեաններ, յորում նոյն իսկ արիասիրտ
մարդիկ տաղտկութիւն կը զգան իրենց ու-
նեցած կարողութենէն, ստիպուելով ա-
նարգ առթից մէջ գործածելու զայն: Եւ շատ
աւելի գերազանց մեծութիւն կը համարին
արհամարհութեամբ փոյթ չընելու թշնա-
մոյն հարուածներուն քան հակառակելու
անոնց:

Թագուհին այսպէս խռովիւաւ, տխուր
աչքով մը նայեցաւ առ Փաղէկ, Զգաց զայն
հաւատարիմ՝ զօրականը, և եւաւ մէկէն
զահուոն աստիճաններէն վեր ու ծունդ դը-
րաւ, լսելու իր տիրուհւոյն հրամանները:
Բայց հրաման մը պիտի չի լսէր Փաղէկ Շա-
միրամայ բերնէն:

— Այս կը տեսնաս, ո՛վ քաջ — ըսաւ
թագուհին տրտմութեամբ, որ ամենայն
ինչ լմնեցած է:

— Տիրուհիդ իմ, — պատասխանեց զօրականն այսպիսով, — երեսին զգացմունքէն իմացընելով ինչ որ լուր էր չըրթունքի:

— Պիտի ըսնն հիմա, — շարունակեց թագուհին, — թէ Շամիրամ չընդունիր իրենց պայմանները: Այ միթէ կրնամ ընդունիլ...

— Կը հասկընամ, — ընդհատեց Փաղէկ, — Բայց ինչո՞ւ յայտնել մէկէն իրենց սրտիդ խորհուրդը: Անիս գեռ մտածելու ժամանակ:

— Մտածեցի, — յաւել թագուհին, — ինչո՞ւ լռեմ:

— Որպէս զի թշնամիներդ, որ ժխտողական պատասխանի կը սպասեն, անստուգութեան մէջ մնան: Մտածէ, ո՞վ թագուհիդ, թէ ինչպիսի ուրախութեամբ պիտի գրգռեն մէկէն ժողովուրդը քեզի դէմ: Թէ որ կ'ուզես, ես պատասխանեմ իրենց քու կողմանէդ:

Թագուհին հուանեցաւ, և Փաղէկ դառնալով այն ատեն գահուն ստիճանաց վերայէն առ ժողովուրդն, խոսեցաւ այսպէս.

— Քաղաքացիք Բարիւր, Քաղաքացիք մեծարոյք, և գուցէ կուսակիցք Նինուասայ, լսեց թագուհին այն ամեն պայմանները, որ կը պահանջէք վերադառնալու համար ՚ի հնազանդութիւն: Դեռ ուրիշ բան մ'ուսիք:

— Ոչ, պատասխանեցին բոլոր Պարսիքայի մեծերը. — միռնի՛ Հայ պատանին, և այն ատեն մենք կ'ըլլանք Շամիրամայ իշխանութեան հաւատարիմ նեցուկ:

— Մինչև որ չհաստատեն ատուածները, — յաւելին Քաղաքացիք, — Շամիրամայ տեղ պիտի թագաւորէ Նինուաս: Կեցցէ՛ յաւիտեան մեր թագաւորը:

— Իսկ մենք, — գոչեցին ծերունիք, — կը սպասենք ինչուան որ ցուցընէ մեզի ճակատաբայ աստուածը թէ որուն պիտի հնազանդինք: Նինուաս թագաւոր օծուած է ու Մարաց օգնական զորքը հասնելու վերայ է:

— Հատ լաւ, — կրկնեց Փաղէկ զինուորական գլուխգործնամը, — նախ մենք կը հանդիպինք Մարաց լանակին... Եթէ թագուհին հաճելու ըլլայ, Գնացէք առ ժամ. Աքքատից ամենազօր թագուհին, որուն չորհրդէն Ռէ իշխանութիւնն զաւազանի ու յաղթութիւնն սրոյ, կը մտածէ առանձինն այս ձեր առաջարկութեանցը վրայ, խընդրելով որ յուսաւորէ զինքը Ներու, թագաւորաց ամենատես խորհրդականը: Զինադազարը կը լրջնայ վաղը, և արեւն իր ճառագայթներովը դեռ նորէն չլուսաւորած

Պարսիքայի մեծաշէն աշտարակը, արքունեաց պաշտօնեայքը կ'իմացընեն ձեզի թագուհոյն կամքը:

Լմնցաւ հակաճառութիւնը՝ Փաղէկայ այս միջին խօսքերովը: Լուռ ու տարակուսեալ, Եւան Ներքովից սրահին խորհրդականքը: Իրացընէ տագնապետը էին առ մենքն ալ: Թագուհւոյն լուռութիւնը կը նմանէր բնութեան խորին հանգարտութեանը՝ որ կը տիրէ փոթորկէն առաջ:

Երբ գնացին ամենքը, Շամիրամ առանձնացաւ իր սենեակը:

— Ա՛հ, Փաղէկ. — ըսաւ թագուհին. — լմնցաւ, ես չեմ սպասներ զպատանին: Թէպէտ անգաղայ է ու սպերախտ, բայց սիրելի ինձ. և եթէ աստի, միթէ կը սպասելի մինչև հիմա ապստամբ ուսմկին հրամանին: Էս, թագուհին Աքքատից, միթէ կրնամ խոնարհիլ իրենց:

— Անշուշտ իրենք իսկ չեն սպասիր ասոր, — պատասխանեց Փաղէկ: Զինուորակներ լուծենք խնդիրը, որ լաւագոյն ևս է եթէ վաղը տեղի ունենայ:

— Ոչ վաղը, ոչ միւս օր, — գոչեց Շամիրամ:

Փաղէկ նայեցաւ զարմացած, համարելով որ թագուհին կամ աղէկ չէր հասկընած իր առաջարկութիւնը, և կամ ինքն աղէկ լսած չէր իր ըսածը:

— Ո՛չ տեղի տալ և ո՛չ պատերազմիլ, — գոչեց Փաղէկ. — ինչ ընել ուրեմն:

— Ոչ մի ինչ, — պատասխանեց թագուհին, վեր վնայընելով գլուխը, և աչքերը փակելով, կը խորհէր ընդ երկար: — Վաղը կը լուծուի ամենայն դժուարութեանց կնճիւր:

— Ա՛հ, ընդհատեց Փաղէկ այլազոռնեալ: — Եւ միթէ կ'ուզես...

— Մըքեր: Տարակոյս չկայ որ թագաւորը պէտք ունին միշտ այլոց խորհրդոյն. բայց կան օրեր, կան գեղեցիկ ժամեր՝ յուրում հոգւոյն գաղտնի ձայնին միայն մտիկ ընելու երև և ոչ այլոց, իւր, թէ որ կը սիրես գին ու կը մշնես...

— Ինչպէս կրնամ չմիջել քու բարեբարութիւններդ. ես որ քեզմով եղած եմ ինչ որ եմ, ես անշահաւ ու յետին քեզմով բարձրացայ պատուոյ ու զինուորութեան բարձրագոյն աստիճաններու: Թէ իբրև հրապարակ թէ իբրև երախտապարտ, ես քուկդ եմ, քուկդ է կեանքս, ամբողջ անձս, ինչ կ'ուզես ըրէ:

— Շորհակալ եմ, քաղէկ Փաղէկ, — կրկնեց թագուհին, շարժելով գլուխը տըխրութեամբ: Հպատակաց ու բարեկամաց

կեանքը օգտակար գործոց նուիրելու վայր-
կեանք չէ Հիմա, և ոչ իսկ մէկու մը կեան-
քը կ'ուզեմ գոհել ընդունայն տեղ: Գու ա-
զատ ես, ո՞վ Փաղէկ, և չուրիս հնազանդու-
թեան կապ մը, որ կապէ գրեզ ասկէջ ետ-
քը ինծի հետ. միայն հաւատարիմ հպա-
տակէդ ու հաստատուն բարեկամէդ ծա-
ռայութիւն մը կը խնդրէ այսօր Շամիրամ:
— Խօսէ, — բտա խոսովալ: — Քու ա-
մեն փափաքդ օրէնք է ինծի:

Ելիր Բարեխնէն, առնելով հետդ զօրաց
խումբ մը, որչափ կարևոր դատելու ըլլաս,
բայց հաւատարիմ և ընտիր ըլլան: Գոր-
ծոյննպատակն է մարդ մ'աղաատմ մահուա-
նէ, — յաւել Շամիրամ տաքնապաւ, — ու
րուն փրկութիւնը Աքքարտից Թազուհէոյն
վերջին կամքն է: Ուրեմն չուտ ըրէ, գնա
իրեն... հասկըցանք որուն, Ծածուկ ճամբէն
որ կը տանի գնանափորը, տար զինքը իմ
կուր Բելէն գուրս: Թէ որ մէկը տեսնալու
ու ճանչնալու ըլլայ զինքը, կրնայ մէկէն
զրգուել իրեն գէմ՝ բոլոր բազմութեան կա-
տաղութիւնը: Հարկ է ուրեմն որ զգուշա-
նաս այս բանէս ամենայն կերպով...

— Մանանդ թէ արգելու մինչև ա-
րեանս վերջին կաթիլը, — յաւել Փաղէկ,
Մի տարակուսիր: Թէ որ սիրելի է քեզի
Հայոց Թագաւորը, սիրելի է նաև բոլոր
քու ծառայիցդ:

— Ես յաւ, — վրայ բերաւ Շամիրամ:
Ծպտեալ, ինչպէս կը սորվեցնէ խոհմու-
թիւնը, տար զինքը Գոմերայ ճամբէն մին-
չև Ասուրայ երկիրը: Լաւագոյն կ'ըլլայ, ե-
թէ կարենաս առաջնորդել Նանիր երկրէն
անդին...

— Եւ նաև մինչև Լուկտի անցքը, —
ընդհատեց Փաղէկ, գուշակելով միտքը, —
Ապահով եղիր Թագուհիդ իմ, աղատած է
անոր կեանքը:

Մօտեցաւ Շամիրամ գեղեցկաքանդակ
գգրոցի մը, առաւ զայն ու տուաւ առ Փա-
ղէկ, ըսելով:

— Ա՛ս այս գգրոցը, յորում կը գտնաս
մեծագին ակունքներ: Ա՛ս ասիկա ալ, որ
Թաղաւորական կնիքն է, գուցէ այս քաղ-
քէն հեռու, որ կը կրէ վրան մեծագործու-
թեանցս գրոշմը՝ պատուաւոր ըլլայ իր հե-
զինակութիւնը. և կրնայ կարևոր ըլլալ քե-
զի: Ուրեմն երգունդնիր, ո՞վ Փաղէկ, որ
ապենայն ինչ ըստ իմ փափաքանցս պիտի
կատարես. երգունդնիր, որ ողջ ու անվնաս
պիտի տանիս գալատանին Սենաարէն գուրս,
և պիտի չգճես, մինչև որ աղատ չըլլայ
ամեն վտանգէ:

— Կ'երդնում զայն յանուն Դից. Առաջ
վերցնէն գին երկրիս վրայէն, Ներկալ ա-

մենէն վատն ու անարգն ընէ զիս Բաքիլու
զօրաց մէջ, հողիք անդնդոց պատեն զիս
յաւերանական խաւարին մէջ, Թէ որ այս
ազնուական գործոյս համար իմ ամեն կա-
րողութիւն, զօրութիւնս ու կեանքս զո-
հէրու չըլլամ: Բայց դու այս միջոցիս, ո՞վ
Թագուհիդ...

— Ես: Մի վախնար, — գոչեց Շամի-
րամ համարձակ. — կ'ազատիմ, ինչ որ ալ
պատահելու ըլլայ՝ անզգամաց ձեռքէն ու
դարանէն: Չեն գիտեր որ Տայգետայ գուտա-
րեն եմ: Այն օրը յորում տեղ մը մնալու
չըլլայ ինծի երկրիս վրայ, մայրենի աստու-
ծոյն նուիրական աղանձները յափշտակած
կը տանին զիս Թեքունու վրայ յերկինս:
Քաջալուրէ, ո՞վ Փաղէկ. գնա և մի մոռ-
նար խոստումդ:

Սրիսախրտն Փաղէկ կը վշատէր ու կը
լքանէր: Հաւատարիմ զօրականն հասնե-
լով այդ որդիչ կէտը՝ կորոյս իր արիու-
թիւնը: Կը տեսնար որ պիտի չկարենար
կենալ Հօն, բայց սիրտ չէր ընել հեռանա-
լու: Շամիրամ երկընցուց ձեռքը, Փաղէկ
խոնարհեցաւ ի ծունը, բռնեց զայն, համ-
բուրեց կրկին ու կրկին, թրջեց արտա-
սուք. ապա ամբշնայով իր սրտաթոթնէն,
սրտաթեկ, առանց կարենալու ի վեր ամ-
բառնալ աչքերը՝ վերջին անգամ մ'ալ նա-
յելու Թագուհւոյն, փութով ելաւ սենե-
կէն:

Շամիրամ մնաց Հօն ընդերկար, անշարժ,
ապշած ու ընդարմացած, նման անոր՝ որ
կորսընցնելով իր ամեն յոյսը ու փափաքը
երկրիս վրայէն, չունի առարկայ մը զբա-
ղելու մտք: Աչքերը, առանց իր իմանա-
լուն, դարձեր էին ջինջ երկնից վրայ, որ
կը տեսնուէր ընդարձակ գաւթին սիւնե-
րուն մէջէն: Ուրեմն կը խոնարհէր ի մօտս,
և աշտարակներն ու գմբէթները կը ներ-
կանէին բոցաբոյն չիլանող աստեղ առ ի
չեղ ճառագայթներէն: Հիմանալի տեսարան
մը կ'ընծայէր այդ հրացնալ գունտը. որուն
մէջ պատեր էր Բաբելոն, ինչպէս Թագու-
հի մ'ի՛ր ծիրանեոյն մէջ: Աւաղ. որչափ
արդեօք տխուր մտածութիւններ կը վար-
թուցանէր Նիսոսի այրւոյն մտացը մէջ իր
սիրելի քաղքին այդ գեղեցկութիւնը: Ու-
րեմն զօրաւոր ճառագայթները հեռաւոր
անապատին աւազուց ետև անհետանալէն,
ու Թագուհւոյն աչքէն իսպառ ծածկուե-
լէն առաջ, կը գգուէին այն մեծագործ պա-
րիսպը զոր կանգնէր էր ինքը, և կ'ողջու-
նէին իր կառուցած մեհենաց գմբէթները,
բարձրացնելով մինչև ցերկինս իր գործոց
մեծութիւնը:

Բայց Թագուհին կը չիջանէր սրտակէզ

իր առանձնութեանը մէջ։ Այդ հրաշալի արեւը պիտի ծագէր նաև հետեւեալ օրը իր սիրելի պարսպացը վրայ, բայց ինքը ալ պիտի չտեսնար զայն։ Եւ Բարեկոն, Սեբաստիո ժողովուրդին ու իր օրդին, ապեւրախ տամեան ալ, պիտի մոռնային անոնց ակնաւոր հիմնադիրը, իր Թագուհին և իր մայրը։

Կոմսը կամոց մեհենաց բարձր աստիճանները, զմեքները ու աշտարակները կը ծածկուէին մթութեան մէջ։ Եւ հոյ ընդարձակ կիսաբոլոր մը, նման հեռաւոր հրդեհութեան՝ կը շփմանէր հորիզոնին վրայէն։

— Ո՛հ. — հառաչեց Թագուհին, հետեւելով աջօք այդ շիջանող պայծառութեան։ — Ի՛նչպէս կը փութաս ի մայր, թանկ գեղեցիկ, որ լուսովը կը մխիթարէիր զայնարհ ամենայն։

Բայց ոչ թէ աստղին, այլ իր վրայ կը մտածէր նոյն վայրկեանին։ Մեծութիւն, գեղեցիկ երազներ, փառք, զօրութիւն, իշխանութիւն։ այս ամեն բանին հրաժարելու վրայ էր, և փոյթ չէր ընել։ Եթէ կար բան մը՝ որուն համար կը վշտանար, Հայոց Թագաւորին ապերախտութիւնն էր, որ գուցէ նոյն վայրկեանին, ուրիշ իր գտած ազատութեանը վրայ, ալ չէր յիշեր զինքը՝ եթէ ոչ յատելութիւն, և կը փութար Փաղեկայ ետեւէն։ Ա՛հ, թող չի ճանչայ ժողովուրդը զՇամիրամ, մասնեան զինքը իր Թագաւորութեան մեծերը, մոռնան իր ամեն գործերը, աղէկութիւնները, ի՛նչ փոյթ։ Բայց իրմէն, Հայոց Թագաւորէն, չէր ըստասեր այնպիսի ապերախտութիւն մը, և փոխանակ սիրոյ՝ աստելութիւն։ Եւ այս բանի համար մանաւանդ կ'ընտրէր մեռելը, քան թէ Զիրտուղի խաբէութեանը, Նիւնուասոյ ապստամբութեանը, ու իր ժողովրդեան անհաւատարմութեանը համար։

Եւ սակայն... սակայն կը յուսար մինչև վերջին վայրկեանը։ Ահաւոր բան, անշուր ամօթ ու անարժան նախատինք մը կը համարէր աշտարակի ամենէն անհաւատարիմ ու ապերախտ մարդուն հանդիպելը։ Բայց աւա՛ղ. այսպէս եղեր էր իրեն, այսպէս կ'ըլլայ դժբախտաբար և ամենուր. անարգ արդոց՝ բախտ, յաջողութիւն, երջանկութիւն, իսկ ազնուական սրտից՝ դառնութիւն, դժբախտութիւն, նախատինք։ Եւ այս մտածութիւններով, որ վատթարագոյն են քան զամենայն մահ, լքաւ Շամիրամ ու զղուհեալ ամեն բանէ։ Եւ հօս շիջանող արեւակաւ սպայաւորներն առջին կը թուէր ոչ կենդանի էակ մը, այլ քարէ արձան մը։

Այս միջոցին լուսեցաւ սեմոց վրայ շշն-

կոց մը. Հուրք էր որ կը ներկայանար Թագուհւոյն։

— Թագուհիդ ամենապօր... — ըսաւ — տագնապալից։

— Ի՛նչ է, — հարցուց Թագուհին, ղգաստանալով յանկարծ իր ցաւալից թմրութեանէն։

— Մարդ մը կայ որ կ'ուզէ ներկայանալ քեզի։

— Անունը, — ընդհատեց Շամիրամ կասկածելով։

— Թագուհիդ իմ, այս լուրը չխռովէ զքեզ, — յաւել ներքինին, որ չէր կրնար գուշակել իրեն յանկարծական այլալուծութեան պատճառը։ — Բազմաթիւ իշխանն է որ կը փափարի խօսիլ հետդ։

Օճի մը յանկարծական երևոյթը չի խռովեր այնպէս անզգոյշ ուղեւորի մը քունը ծառի մը հովանւոյն տակ, ինչպէս այդ անունն ու անձը խռովեց Թագուհին։

— Զերտուղ, — գոչեց Շամիրամ, համարելով որ սխալ լսած ըլլայ։

— Այո, նոյն ինքն, Կու գայ, վստահանալով զինադադարման սրբազան խոստման վրայ, որ վաղը պիտի լմննայ։ Ունի հետը զօրաց խուժք մը, բայց միայն ու անգէն պիտի ներկայանայ։ Մանր բաներ կը մղեն զինքն առ ոյս, և չուզեր հեռանալ, մինչև որ չհաճիս ընդունելու զինքը։

Շամիրամ կեցաւ, վայրկեան մը վարանալ, կուռելով ցասման, տհաճութեան ու զարմացման հետ։

— Ի՛նչ կ'ուզէ արդեօք, — կը հարցնէր ինքն իրեն։ — Սնուշտ նոր դաւաճանութիւն մը մտածներ է, և կամ կը պատրաստուի նոր վէրք մ'ալ տալու իմ սրտիս։ Կը վստահի նա զինադադարման վրայ, այլ միթէ ինքը հաւատարիմ մնալ։ Աբբասից Թագուհւոյն տուած երգմանը, համապատասխանելով մեր փոխադարձ անկեղծ բարեկամութեանը։ Կը վստահի իրենք այն բարեկամութեան գոր չունին. կը հիմնեն իրենց չար խորհուրդները ու կը լարեն ուրողայրանելով իրենց զոհին մեծանձնութեանը վրայ։ Լաւ կը ճանչնան զիս, գիտեն որ վեհանձն եմ. բայց ինչու իրենց նման գէթ վայրկեան մը չարախիտ չըլլալ։

Այսպիսի մտածութեամբ՝ Թագուհին միտ մը գրած որ Հուրք գեւ հօս էր, ու կը սպասէր պատասխանի։

— Ի՛նչ պատասխան տանիմ իրեն, տիրուհիդ իմ, — ըսաւ վերջապէս։

— Որ չեմ ուզեր տեսնալ զինքը, — պատասխանեց Շամիրամ։

Բայց մտածէ... — թոթովեց նա, — որ գուցէ այս խօսակցութենէն կախուի...

— Ի՞նչ բան, — գոչեց թագուհին: — Ի՞նչ հաճոյական բան կրնայ ըսել:

— Չեմ գիտեր. բայց թշնամի մ'է որ կ'ուղէ խօսիլ հետդ... Նինուասայ դաստիարակն ու խորհրդականն է:

Նինուասայ անուշեղ դպաւ մայրենի սրբօտին: Ամիոփեցաւ վայրկեան մը, և ապա շարժելով գլուխը, որպէս թէ նախատեսելով ամեն շարիքները, որոշեց ընկերքը. դարձաւ առ Հորքը, և ըսաւ.

— Թող գայ անպիտանն. տեսնանք ի՞նչ պիտի ըսէ:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Փորձիչն

Փանի մը վայրկեան վերջը երեցաւ Զերտուշդ: Սովորականն ալ աւելի տոգոյն էր նա, և աչքերէն որպէս թէ կայծակներ դուրս կու գային: Հագած սևագոյն պատմունհանը ոսկեգոյն վերջաւորօք, աւելի ևս դածան կ'երեցընէր ամպաւած գէմքը. կարծես ճակատագրոյ աստուածն էր որ կու գար իմացընելու թագուհւոյն, թէ հնչած էր յետիկ վայրկեանը:

Դռեցաւ նա, այլ գոռոգութեամբ ու անտարբերութեամբ. ցարգանաց էր շարժուիւնը, բայց ոչ աչքերը:

Խլխանին այդ կերպը վերադրութեան թագուհւոյն արհնը երակացը մէջ, Հօն էր, Հօն դիմացը կեցեր էր իր սխրիմ թշնամին, այն մարդը՝ որ գուցէ ալ չէր վախնար իր ցամառնէն, բայց անտարակոյս չէր ալ յուսար ներուռն: Տոգոյն ու գողալով բարկութենէն, զոր հազիւ կը զսպէր, նստեր էր Շամիրամ իր բարձր գահաւորակին վրայ, ջանալով կեղծելու սրտին այլայլութիւնը:

Երկու կողմանէ ալ վայրկեան մը լռեցին, բայց ակնկալօղջ կը դիտէին դիրար, ու փոխադարձ կը չափէին: Զերտուշդ կը փախար կարգալու թագուհւոյն միտքը և ըստ այնմ կ'ընելու խօսքերը. իսկ թագուհին կը փորձէր հասկնալու աչքերէն իրեն ներկայանալուն պատճառները: Երկուքն ալ մեծապէս խռոված էին, թէ և արտաքուստ կը կեղծէին:

Խօսեցաւ նախ թագուհին ու ըսաւ. — Համառօտ կապէ ըսելիքդ:

— Չեմ կրնար, — պատասխանեց միւսը: — Գու կ'առնես զիս, բայց ես չեմ ուզեր ատուիլ քեզմէ:

Շամիրամ նայեցաւ իրեն նեղացած ու դարմացած:

— Չեմ ատեր, — ըսաւ ապա այնպիսի տոնով որ Զերտուշդ հասկըցաւ միտքը:

— Եւ ոչ իսկ պէտք է խորչիս ինձմէ:

Այս խօսքին դառն ծիծաղ մ'երեցաւ Շամիրամայ չրթանցը վրայ, և իբրեւ սլաքող նետ մը թռան բերնէն այս խօսքերը, հարուածելու իր հայտաւորողը:

— Ինչու չխորչիմ: Միթէ դու մարդկանց մէջ ամենէն չարագոյնը չես: Արդեօք անդնդային հողաց մէջ կայ ուրիշ մը քան զքեզ սևագոյն ու անամօթագոյն: Կը խօսիմ՝ քեզի իբրեւ այնպիսի մարդու մը, որ ամեն բանի կը փափաքի եռանդադին և բանէ մը չի փախչիր իբրեւ մեծ ինչ կարծելով ինք դիները, և չի ճանչնար ու չի յարգեր հաւատարմութեան ու անկեղծութեան սիրելի առաքինութիւնները, եթէ ոչ գործի մ'ընելու զանոնք իր եղիշտական փառասիրութեանը: Որչափ աւելի կը կարծէիր բարձրանալ, այնչափ աւելի խոնարհեցար ու գետնի հաւասարեցար, նման այն որդան, որ կը սողայ աղտնալութեանց մէջ ու կը նախանձի երկնապագ արծուոյն, և կը նեղանայ, չկարենալով կերակուր ընելու զայն, մոռնալով բոլորովին իր ոչնչութիւնը: Ի՞նչ բանի մէջ յանցաւ որ գտար զիս իշխան մ'ընալ, և ոչ թագաւոր Մարաց: Միթէ գա՛նդ յափշտակեցին կամ գա՛նդ ելալու միջոցներդ: Ոչ. Նինոս էր հայրենեացդ վրայ արշաւողը. և ես դեռ չէի թագաւորած, երբ բարելական բանակն դաւեց զիսովորի, թէ և իմ առաջնորդութեամբ: Զեր թագաւորութեանը անկումը կրնար թերեւս ուշանալ, բայց արգելու զայն անկարելի էր, վասն զի Մարաստանի ու աշխարհիս տիրապետութիւնը բախտին մէկ տնօրինութիւնն էր, Քուշայ ցեղին պահուած: Ոչ հս ուրեմն, ոչ թէ ես վնասեցի քեզի կամ յափշտակեցի ձեր ազատութիւնը, յոյսը ու հայրենիքը: Մանաւանդ թէ նոր ու մեծագոր ինքնակալութեանս սիրոյ ու արդարութեանն ապացոյց մը տալու համար, ես, ոչ բռնաւորս այլ մայրս Աբրաթից ժողովրդեան, բարձրացուցի զքեզ խոնարհ ու նուաստ վիճակէդ, մեծացուցի, խորհրդակից բրի գաղտնեսցս, պատուեցի իմաստութիւնդ, և միակ զաւակս տուի քեզի՝ դաստիարակութիւն: Թէպէտ սխալեցայ, բայց յանցանքը քուկդ չէ՝ այլ իմս: Ուրեմն ի՞նչ բանի մէջ վնաս հասուցի քեզի, կամ անհոգացայ օգնելու: Պէտք չէ՝ ուրեմն որ խորչիմ հիմա քեզմէ, մատնիդ վատ, որ զեղծար իմ վստահութեամբս: Իժդ թունալից, որ փոխանակ համարձակ յարձընելու վրաս, գաղտնի դիմուք վիրաւորեցիր զիս՝ ծածուկ: Մէկ բանի վրայ միայն կը ցաւիմ, որ իմ արհամարհութիւնս չի հաւասարիր քու շարութեանդ:

Խոտժու գիւմք ու կողալով մօտիկ կ'ընէր Չերտուչդ Դամիրամայ խօսքերը, որոնք կայծածանալէս կը թռչէին ու կը հարուստ ձէին ցինքը. բայց ինքը որպէս թէ ամենէն չէր գգար, և չգիտէնք ամենէն երեսացը ցուրտ անդգայութիւնը: Լսեց ամեն բան առանց վերցնելու վայրկեան մը թագուհւոյն վրայէն իր աչքերը, որուն խօսքերուն սյապէս պատասխանեց ապա ամենայն հանգարտութեամբ:

— Յատմանդ ատեն մէկ բան մը միայն ճշմարտութիւն, ո՞վ Դամիրամ, և անոր միայն կը պատասխանեմ առ ժամ: Այո, ոչ հայրենեանց նուստանալուն, և ոչ թագաւորելու ակնկալութեան վրիպելուն համար կրնայի երբէք ատել ես զքեզ: Հայրենիք անունը սնոտի բառ մ'է, ծառայելու համար ծնած ռաճկին բերանը: Ո՞վ որ կը թագաւորէ, այնպիսոյն հայրենիքը իր գահէն է. իսկ ո՞վ որ զեղեցիկ խորոպրդներ ու մեծամեծ ձեռնարկութիւններ ունի կատարելիք, ամեն տեղ իր հայրենիքն է: Կայծակը ու արեգակն անառաքայթները կ'ապուտակ կամարին ոչ այն և ոչ այն կողմը նախադաս կը համարին: Առաջինը կը շանթէ երկինքը կամարէն ու կ'ընթանայ, որչափ ու երկայն ըլլայ ասպարեզը, ամպերէն մինչև յերկիր. իսկ երկրորդը կը զրկէ իր ճառագայթները յարեւիքը յարեւմուտ: Ի՞նչ է իմ փառասիրութեան առջին Վարաց թագաւորութիւնը: Ուրիշ թագաւորութիւններ ունէի մտքիս մէջ. ուրիշ թագաւորութիւն խնդրեր էի բախտէն: Ձեռն ուրախանար ամենէն այս բրած յաղթութիւնս վրայ, որ գուցէ այլոց ամենայն երկանկութեանց ծայր համարուի: Թող ունենամ Բաբելոն քաղաքը իմ իշխանութեան տակ, ինչպէս նաև բոլոր Սուլտարայ երկիրը, բայց ոչ թէ ասիկա է ուղանս, ոչ թէ ասիկա է որ յորդորեց զիս գործոյս ձեռք զարնելու: Վայելէ, յաղթանակէ՛ վրաս, ո՞վ զուստրդ Տայգեանայ ու տիրապետդ Մարաց. ես սիրեցի զքեզ. և յուսացի, այլ խաղերեցայ, որուն պատիժը կը կրեմ հիմա:

— Այս բանիս վրայ կ'ուզէիր խօսիլ հետս, — հարցուց թագուհին:

— Մի՛ վախճա՛ս — վրայ բերաւ մէկէն Չերտուչդ: — Ձեռն յոգնեցնենք զքեզ իմ ողբերովս, և ոչ իսկ կը չնկոյմ ականջդ այնպիսի խօսքեր, որ արժանի ըլլան խուճուռ ուռնեանց ու աստեղաց լռելեայն լուսոյն խնդրէ, կամ գիշերային քաղցրաշունչ հողմոյն տակ Եփրատայ արիւնքը: Իմն արտայայտութիւն մ'է խորին ցուտը և ոչ թախանձ քաղցր շրթանց, որ կեղծէ նա-

խախտածնալ մատնութիւն մը ու պատրաստէ ապագայ ամօթներ: Քիչ առաջ Բակտրիոյ վրայ կը խօսէիր... շատ լաւ. մարգուն մէկը տեսաւ զքեզ հօն առաջին անգամ, երբ գեռ հարսնացած չէիր Նինոսի: Տեսաւ զքեզ սուր 'ի ձեռին պաշարեալ պարսպաց վրայ, և սեւագոյն մազերդ ծալ 'ի ծալ կախուեր էին փայլուն ռազաւարտիք տակէն: Բորբորքեր էիր, աղետական բըրտամբք թրջեր էին այտերդ, կայծակներ զուրս կու գային մեծաբաց աչքերէդ. և շատ անկի հրաշալի երևցար այսպէս իր աչքին, քան ինչ որ պիտի երևնայիր ապա արքունեաց փառաւորութեան մէջ, բեկնազգահատ, պականազգար, կոխաղանաւոր պարտիզազդ հովանւոյն տակ, խումբ մը նաժըրտաց ու հաւատարիմ ներքինեաց մէջ: Թշնամի էիր ու կը պատերազմէիր իր հայրենեացը դէմ: Ուստի կրնար զիմեւ վրադ ու մէկ հարուածով սպաննել զքեզ. բայց չըրաւ, որովհետեւ...

— Դու ես այն մարդն — Լաւ էր ուրիմն որ սպաննէիր զիս յայնժամ քաջութիւնամբ, — ընդհատեց Դամիրամ, — քան թէ հալածէիր ապա, նիւթէր չարիս, ու վատ միջոց՝ լուծ ջանայիր ձգելու զիս 'ի կործանումս:

Չերտուչդ ծոեց գլուխը, և ապա չարունակի գառնութեամբ:

— Եթէ կարենայի նախատեսել այն երեսդարձութիւնն՝ որ պիտի ունենայի քեզմէ: Ընդ հակառակն մոռնալով իմ հայրենիքս, ակնկալութիւններս, անպարտելի արգելքներն ու վնասները, սիրելիք այն գերութիւնը՝ որ զիս քեզի կը մօտեցընէր: Այլ դու քանի մ'օրէն հարսնացար Նինոսի, և ես եղածին վրայ վշտացած, գերի մնացի Բաբելոն: Կը բնէի քաղաքացի օրինազիրը, կը ռազդատէի գանձոնք մեր իմաստնոց վարդապետութեանցը հետ, ու կը մտածէի մաքրելու միակ Ալեքսանդր պաշտօնը՝ Քուշայ ցեղին խոշոր կռապալատութիւնէն. սակայն այս ծանր աշխատութեանցս ատեն ամենէն չի ի մոռնար զքեզ: Ինչուն չի թողուցիր զիս իմ գերութիւնս ու անքուրթեանս մէջ. ինչո՞ւ բարձրացուցիր անակնունի մեծութեան, ու վառեցիր արտիս մէջ չափազանց յոյսեր: Դու ինք գինքդ մերձաւոր ցուցիր ինձի, դու կանչեցիր զիս բուռովդ, պատուեցիր առանձինն ու խորհրդակիցդ ըրիր: Ահա բրած գործերդ, ո՞վ թագուհիդ Աքքաւոյ: Մօտենալով քեզի՝ հպարտացայ, հպարտանալով՝ յուսացի, յուսալով՝ փորձեցի հաճոյանալու, և հաճոյանալով՝ սնուցի արտիս մէջ վեճ խորհուրդ մը: Բայց դու կամ չիմացար այս

րանք և կամ կեղծեցիր: Այն ատեն կեղծեցի, և ես, թաղելով սրտիս խորը ամենայն զգացումս: Բայց միշտ կը հետազօտեի ամեն քայլերդ, ու թշնամի էի այն ամենուն: որ կը մտնեային քեզի: Կուզէի որ չորս կողմէ լռութիւն ու դատարկութիւն ըլլայ, և ոչ ոք ընդունի այն բանն՝ զոր ինծի մերժեցիր:

— Արեւմտեան նախանձն էր, — ըսաւ Դավիթը: — որ կը կեղեքէր սիրտդ:

— Այո, — ըսաւ միւսն. — և շատերն հատուցին մահուամբ իրենց յանգձնու թեանը վրէժը:

Ասոնց մէջէն մէկը, յանգձնազոյնը, ուրուն վարդազոյն չըթուրէն և կաթէին քաղցրաբար երգեր, և կը մտածէր ներկայանալու քեզի, յանկարծ անզունդ մը բացուեցաւ ոտքին տակ, և անզոյն պատանայն բոլոր եռանդը կենացը հետ չիլաւ գետոյի խորին յորձանացը մէջ: Աղէկ գիտեմ որ դեռ չէիր տեսած զինքը և բանն մը տեսնելու չունէիր. բայց թէ որ տեսնայիր, կրնայիր սիրել: Կը հակէի միշտ զօրաւոր էի ու խորամանկ. Քու թշնամիներդ իմ բարեկամներու եղան. ես կցեցի ու միացուցի ի մի ատենութիւն բոլոր ցրուած ատենութիւնները. և մի սիրտ ու մի հոգի ըրի հազարաւոր բազումները՝ որ բարձրացեր էին աշխարհիս տրտալանողիդ դէմ: Ամփոփելով ձեռացս մէջ համաճարակ դաւադրութեան մը սանձը, կրնայի դենը զայն ոտքիդ առջև, ցրուել յարձակումները, կործանել թշնամիներդ, եթէ դու մարդասիրաբան ըլլայիր հետո: Բայց ինչ ըրիր: Հպարտ ու գաժան միշտ, ըսիր որ թագաւորութեան հոգոց զբաղեալ, ուրիշ բան չէիր մտածեր, ուզելով յիշատի գլուխ ու մար ըլլալ ժողովրդեանդ: Մինչ այսպէս կ'ըսէիր ինծի, զիչեր մը միայն բաւական եղաւ փոխելու խօսքը. բառ մի միայն բաւեց ձեռք տալու ուրիշի: Արեւմտեան սիրել և զոյն ատել: Մեծ վիպական գործեցիր Դավիթը: Այ թէ ես զբեղ մատնեցի. այլ դու ինքն մատնեցիր զբեղ իմ՝ հարուածոցս:

Այս կերպ խօսեցաւ Չերտուչը, առաջին անգամ պարզելով սրտին տխուր դադունքը: Կը զարմանար, ով որ այդ բաները լսէր, այլ կ'ապշէր, եթէ տեսնար իրեն զի մայր անվրդով անգործութիւնը, միացընելով զայն այնքան զանազան կրից հետ. գառնութեան, տխրութեան և անողորմատենութեան: Եթէ այն թեւաւոր հակայնքէն մէկը՝ որ կը ներկայացնեն Սենաարայ ազգաց պահակաւն ոգիքը, արժեքի տրուող յոյժը տակէն ահաճաւանսի հայկացք մը, և լուծէր հուժկու անդամները

սինդ վիմին կապանքէն, այնչափ վախ չէր աղգեր տեսնողին, ինչպէս Չերտուչին այդ երեւոյթը:

Մտիկ ըրաւ Դավիթը, տկնկաւորաց գիտեց զինքը ընդերկար, և վախ մը զգաց սրտին խորը: Այնչափ տարի ապրեր էր այն հրէշին հետ և չէր ճանչցած: Այսպէս է բոլոր մարդկութիւնը, երբ կ'սկսածելու պատճառ մը չունի: Բայց կու գայ որ մը որ թշնամին կը յայտնէ ինք զինքը, երբ ժամանակ չունենտեք զմեզ պաշտպանելու:

Չարհուրեցաւ բայց չըբաւ քաջամարտ թագուհին, և մէկէն ամփոփելով ինք զինքը, ըսաւ.

— Անտառական զգացումս և գործ արդարեւ, արժանի օրինակ ըլլալու բոլոր մարդկութեան:

— Բայց գիտնաս ով թագուհիդ, — խօսեցաւ նորէն Չերտուչը. — որ Հայոց թագաւորը կ'արհամարհէ զքեզ ու կը փախչի քեզմէ:

— Այո, ինչո՞ւ կը փախչի, ինչո՞ւ կ'արհամարհէ զիս, — գոչեց թագուհին. — Միթէ գուցէ Եռանձնեալքդ անարարային նենգութեան չխաբեցիր զիս:

Այս խօսքին, որով բոլորովին կը յայտնուէին իր ծածուկ խաբէութիւնները, վերուց Չերտուչը գլուխը, և քանի մը վայրկեան դիտեց ապշութեամբ զթագուհին:

— Այն, — ըսաւ ապա, ծիծաղով մը կեղծելով սրտին ցատումը, — տկար կը կարծէի զՄուսա, բայց ոչ մատնիչ: Ինչո՞ւ ուրեմն մեռնի: յուսահատ գահավիժել Վանայ լճին մէջ (որովհետեւ քանի մ'օրէ ի վեր ծանօթ էր իրեն այդ գիւղը), եթէ անկայն ինչ յայտներ էր քեզի:

Այսպէս ըսաւ Չերտուչը ի զարմացմամբ, ապշութիւն համարելով Մուսայի շատխօսութիւնը՝ եթէ որոշած էր մեռնիլ, և մեռնիլն աւելի ևս ապշութիւն, եթէ որոշած էր խօսիլ: Բայց և ոչ իսկ ինքը քան զՄուսայի մատնաբանացուցիչ զինքը՝ վասն զի եթէ խիղճն անխուհիմ ըրեր էր զմիւսը, զինքն ալ սիրը: Եւ յիշար իրեն այդ խօսքերը արձագանգ ունեցան, և մտադիր ականջ մ'օգտուեցաւ անոնցմէ:

— Կը հաւատամ զուստուերի, — ըսաւ նորէն թագուհին, — դու որ կը կոչես անգրնդոց խորէն զհոգիս, և ստել կու տաս մեռելոց:

Բայց Չերտուչը արդէն զգաստացեր էր իր առաջին ընդարմացումէն: Գիտնալով նա պատանի թագաւորին յամառութիւնը ու թագաւորէայն դէմ ունեցած ատենութիւնը, կ'ապացուցանէր թէ անօգուտ եղեր էր իրեն Հնդկին շատխօսութիւնը:

— Սակայն ինչ օգուտ քեզի. — չարու-
նակեց իշխանն, առանց միտ զննելու թա-
գուհւոյն երգիծարանութեանը. — Արա-
ընկաւ ձեռքդ, գերեցիր զինքը, բայց չը-
կրցար մեղմել այն ասեղութիւնը՝ զոր Ե-
ռանձնեայք խորագոյնս տպաւորեր էին
սրտին մէջ: Ինքը կը խորշի ու կը փախչի
քեզմէ. ասիկա յայտնի է: Պարտ զերծաւ
փախստեամբ տանջանաց վախէն, իսկ
Սումաստ տկարութեանը ամօթէն՝ մեռաւ
անձնասպան. ասոնցմէ և ոչ մէկը մօտե-
ցաւ պատանւոյն մանձին քով, ըսելու թէ
խաբեր էր զինքը չարախորհուրդն Չեր-
տուչդ:

Ուրեմն ի՞նչ պիտի ընես դու: Պիտի մեռ-
նիս, ինչպէս կը վկայեն աշխարհիս աղէ-
տիւք լեցուած աչքերդ: Բայց միտ դիր. ոչ
թէ իրել Թագուհի ու դուստր աստուածոց
պիտի մեռնիս, ինչպէս կը յուսաս, այլ
արհամարհեալ 'ի պատանւոյն, և դատա-
պարտեալ անոնցմէ, զորոնք քեզի թշնամի
յարուցիր: Մտածէ ուրեմն չամիրամ. տես
թէ որուն համար կը մեռնիս: Միթէ կրնայ
անկեղծ ըլլալ այն մարդն որ կը կոսկածի
վրադ ու կ'արհամարհէ զքեզ միայն ընդու-
նայն ստուերի մը խօսելուն համար: Ա՛հ,
ես չէի բռնուեր այսպիսի անարգ թակար-
դի մը մէջ:

Առ ըսած ատենը, չառաջ մը լսուեցաւ,
ոտնաձայն մը, Հայոց Թագաւորն էր որ կը
շներկայտնար աննկին մէջ Հրացայտ աչքե-
րով, և կայծակնացայտ սուր մը ձեռնացը
մէջ:

— Այս է քու անբիծ վարդապետու-
թիւնդ, ո՞վ ամօթի ծագկան սրբազան ծե-
րունիդ, գոչեց Արա լի ցասմամբ: — Պի-
տի մեռնիս դու. կ'երգնուի՞մ Զրուան, որ
հաշուած է կենացդ օրիւր:

Իւ այսպէս ըսելով դիմեց Բակարիոյ իշ-
խանին վրայ, որ գետին գործեցաւ կորովի
պատանւոյն զօրաւոր բախմանէն: Արայի
սուրը կը փնտռէր ընդարմացեալ զօրոյն
կուրծքը, բայց երկաթէ զրահն զոր կը կրէր
Զերտուչդ կուրծքին վրայ սևադոյն պատ-
մուճանին տակ, վրիպիցուց զօրաւոր հա-
րուածը, որ թափանցիկ պիտի անցներ 'ի
միոյ կողմանէ 'ի միւսն:

— Ա՛հ, դաւաճանութիւն, — գոչեց Զեր-
տուչդ ահաբեկ, — ազատիլ շանաւորութիւն-
նամուցն ձեռքէն, Բայց լերանց արծիւը
բռնել էր զինքը Տիրանացը մէջ, որ արդէն
ուժով էր քան զինքը, բայց նոյն վայրկե-
նին կրկնապատկեր էր ոյժը: Իւ երբ միտ-
լու վրայ էր սուրը թշնամուցն կոկորդը,
լսուեցաւ Թագուհւոյն ձայնը.

— Ո՞վ կրնայ յանգգինի չամիրամայ առ-

ջին սուր քաշել ուրիշի, — պոռաց բարձրա-
ձայն:

Արա, կատաղին Արա ոտք ելաւ վախ-
ցած, և վար ընկաւ քաղուկը ուժաւթափ:

Շամիրամ նայն ցաւ. իրեն տոգոյն ու հնա-
լով. ապա դարձաւ առ Զերտուչդ. — Զի-
նադադարն, — ըսաւ, — սուրբ է ամենուն
համար: Կնա՞ ու ասրէ՞:

Զերտուչդ ելաւ գետնէն դողալով. հա-
յեացք մը տուաւ երկուքին, ամփոփեց
ձեռքերը կուրծքին վրայ անկարող կատա-
ղութեամբ, ու փախաւ: Կորսուած էր իր
ամեն յոյսը, և վրիպած յանդուգն փորձը,
զոր պատրաստներ էր գեղեցիկ կերպով:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Տայգետայ աղաւնիները

Շամիրամ ու Հայոց Թագաւորը մնացին
առանձին: Թագուհին մեծապէս խռովը
էր, այլ ծանր էր ու դաժան. իսկ պատանին
ամօթալից ու երկիւղալից, նման այն մար-
դուն, որ կը տեսնայ մեծ կործանում մը, և
գիտէ որ ինքն է պա տճառը: Այն լուտթեան
հանդիսաւոր վայրկենին երկուց սրտից
մէջ անցած խորհուրդներն ու փոփոխակի
նշանաւոր նայուածքն՝ աւելի զիւրին է ե-
րևակայել քան նկարագրել բանիւք:

Տճաճութեան, կամ մանաւանդ աննուա-
նելի տառելութեան զգացում մը, զբաւեր
էր Թագուհւոյն սիրտը, Հեռու ու փախը-
տական կարծելով զպատանին, պաշտպա-
ններ էր զինքը Զիրտուչի յարձակմանը
դէմ. բայց երբ մօտ տեսաւ և գուցէ զըղ-
ջացած, այն ատեն կարծես սկըսաւ ատել:

— Իսկ դու ի՞նչ կ'ուզես հօս, — հար-
ցուց ցասմամբ:

— Քու ներուժդ, — պատասխանեց Ա-
րա խոնարհութեամբ: — Լսեցի ամեն բան
և իմացայ սխալմանս մեծութիւնը: Զկայ
պատիժ մը, Զրչափ մեծ ըլլայ, որ արժանի
չլլլամ ընդունելու քեզմէ: Ատելի եմ ես
ինձի, և մահը արդէն կը կրեմ յիս:

Ողորթական էր պատանւոյն ձայնն ու ար-
տաստալից. բայց արդեօք քաղցր ու աղա-
չական չէր և առաջին անգամուն կրք յե-
տոյ ատեց ու մատնեց գինբը: Ուստի թա-
գուհին գիտնալով այս բանս, կեցաւ ան-
ողոր:

— Ի՞նչպէս կը գտնուիս հօս, — հար-
ցուց ապա: — Ո՛ւր է Փաղէկ:

— Քիչ առաջ, — յաւել զպատանին, —
հեռացայ իրմէ: Լսեցի ապատմմանք քեզի
ըրած առաջարկութիւնները ու գրած պա-
մանները առաջին հնազանդութեանը դառ-

նալու համար: Կրնայի՝ ուրեմն մեկնիլ և տուգանքք քու թագաւորութեանդ և գուցէ անձինք՝ ընդունիլ կհանքս ու ազատութիւնս: Որոշեցի մատուցանելու քեզի իմ գլուխս, ինքնին իջնալով քու թշնամեացդ և իմ՝ դահճացս առջին:

— Այ, անգուտ է — գոչեց թագուհին — չի ներեր զայդ անուանս մեծութիւնը: Որոշմունքս պիտի կատարուի: Դու ազատ ես, զեւս, որպէս զի չի գտնան վաղը զքեզ ի Բաբելոն:

— Իսկ դու, — ըսաւ պատանին ահաբեկ, — Իսկ դու:

— Ե՛մ... — կրկնեց Դամիրամ ցուրտ ժպիտով մը, — կը զերծանիմ թշնամեացս կատաղութենէն:

— Փախչիլ — գոչեց Հայոց թագաւորը, խաբուելով թագուհւոյն երկդիմի խօսքէն: Ահ, այն փախուստն առ որ յորդորեցիր զիս վեհանձնութեամբ, նոյնը քեզի համար ալ է: Բայց փախչելէն առաջ, ըսէ թագուհիդ իմ, ըսէ, ներեցի՛ր ինծի:

— Այո, — պատասխանեց մեղմ ձայնով ու հաճութեամբ, — Դամիրամ ինքն իրմէ գուրս ելեր էր նոյն վայրկենին: Պըլխուն եկած անհամար ծախորդութիւնները, քիչ առաջուան խօսակցութիւնը իր անհաշտ թշնամուոյն հետ, ու պատանւոյն յանկարծական երևնալն՝ այն աստիճան ալլալւոր էին զինքը, որ մնացեր էր ընդարձացեալ ու ապշալի առանց խորհրդոց, առանց կամաց և ուժոց:

— Եկուր ուրեմն, — սկըսաւ աղաչել պատանին, — եկուր, առանց յապաղելու հեռանալք ասկէց: Մտածէ զԳերատուշ: Այն ապիրտն զոր քիչ առաջ ուզեցիր տալ զառել մահացու հարուածէն, ուրիշ վրէժխնդիր չարութիւններ կը մեքենայէ հիմա քեզի դէմ: Եկուր ելլանք այս արբուհիքէն, այս քաղքէն, ուր ամենայն ինչ քեզի դէմ վտանգ կը սպառնայ: Հեռանանք ասկէց, հեռանանք. և ես կը պաշտպանեմ զքեզ մինչև արեանս վերջին կաթիլը: Ես այնպէս պիտի շարժիմ ասկէց ետքը, որ մոռցընել տամ պատճառած ցաւերս, կրած նեղութիւններդ ու կորուսած գաւիզ:

— Փախչիլ, — գոչեց Դամիրամ, արթննալով յանկարծ ցաւալից թմրութենէն, — փախչիլ: Այսպէս կը մտածես: Այ երբէք հասնելու էի՝ ուր հասայ, թագաւորէ Հայոց, թէ որ այսպէս պիտի լմնեցընէի, ոչ երբէք ջանալու էի թողլու ապագային իմ համբաւ, թէ որ պիտի եղածնէի զայն հանդիսաւոր վատութեան մ'օրինակաւ: Ուրիշ փախուստ մը ընտրեցի ես ինծի, քաջաց փախուստը: Կը մեռնիմ, ինչ

որ ալ մտածելու ըլլան թշնամիք, կը մեռնիմ՝ քաջութեամբ, կը մեռնիմ՝ իբրև թագուհի:

— Դու մեռնիլ, Դամիրամ, — ընդհատեց պատանին: — Այ, ոչ ընաւ... անկարելի է...

— Հարկ է, — յաւել թագուհին տխուրութեամբ: — Դժուարին է փառք ապրիլ ասկէ ետքը, և չկայ ուրիշ ճամբայ:

— Ահ, անգութ ճակատագիր, — գոչեց պատանին յուսահատ: — Ինծի՛ համար. իմ պատճառաւ:

— Այ, ընդհատեց Դամիրամ, — մի բամբասեր զքեզ, և մի պատճառ համարիր իմ աղէտիցս: Այսպէս կամեցաւ ճակատագրաց Աստուածն, Նխորդ, որուն ձեռքը տուի անձամբ զիս վիրաւորելու զէնքը: Միթէ ես չկոչեցի՞ վրաս այս մեծ զրծքախառութիւնը: Միթէ չի խնդրեցի Միւրդալայէն շնորհելու ինծի ճշմարիտ ու զօրաւոր սէր մը, նոյն իսկ գառն ցաւոց պայմանաւ: Միեւրցի, և ապա յաջորդեցին այս տխուր օրերը: Ի՞նչ փոյթ: Միթէ արձամարհութեանդ վրէժը չհատուցի. միթէ չըպատեարագիմցայ, չյաղթեցի, չզիւրեցի՞ ըզքեղ. և միթէ արտասուագին ներուան չես խնդրեր հիմա ըրած սխալմունքս:

— Ահ, յիշուի վեհանձն ու անյիշալար ես. — ըսաւ Արա եռանդազին: — Եւ թէպէտ դեռ կը տեսնամ զէմբիդ վրայ թշնամի մտածութեան ամպեր, սակայն պէտք չէ և չեմ ուզեր զսնցաթիւ ճակատագրին զէմ: Դնորձէ ինծի ժամանակ, թագուհիդ իմ, մտածելու ըրած աղէկութեանդ վրայ: Պէտք է որ ապրիս դու ու վերականգնիս: Մի՛ բանք թէ անխաբել է... Պուցէ ծանր մի՞ճակի մէջ կը տեսնաս ինքզինքդ: Ուրիշ ճամբայ չկայ ըսիր, ինչու: Միթէ միշտ բաց չէ՞ պատեարագի ճամբան: Այ թէ բոլոր բանակը միացած է ապստամբաց հետ. ունիս դեռ սնթիւ ու անհամար գունդեր. կրնաս և պէտք է փորձես ջանք:

— Եւ եթէ կարենամ ես յաղթել, ի՞նչ շահ, — գոչեց Դամիրամ, — շարժելով գըլուխը վշատութեամբ: — Տուած խորհուրդդ ես արդէն մտածած եմ, և գիտեմ որ ամենայն ինչ անդարմանելի կերպով կորսուած չէ ինծի համար: Կը խաբուի չառախորհուրդն Զիրատուշ, և իրեն հետ զիւրախաբ պատանին: Մինչև որ կարենան յաղթել ապստամբք, դեռ շատ արիւն կըրնայ դուռնաւորել Միփրտու գետը, և շատ սրտեր որ տաքցած են այսօր մեծամեծ յոյսերով՝ պաղիլ յանկարծ ու սառիլ երկրորդ: Բայց ինչու այս ամեն բաները: Ահ ասկէց ետքը փոյթ չեմ ընել չարաց ու

ապերախտից։ Ունի հոգին իր անպարտելի տխրութիւնները, որ երբեմն ամեն բանէ տադգտութիւն կ'իմանայ ու կը սիրէ ան- գործութիւն։ և այս պարագային մէջ ձան- ձրանալի է իրեն նոյն իսկ պատերազմը, և յայտնէն աւելի լաւագոյն կը համարի իյ- նալն ու չիբանկը։ Այսպէս պիտի ընծւմ և ես, թագաւորդ Հայոց. և եթէ կը ցախա... այդ ցաւդ ախորժեկի է ինծի։ Այս ըլլայ անա միակ պատիժդ, որ աւելի ուրիշե- րուն ուղեցիր հաւատալ քան ինծի, ու տա- րակուսեցար վրաս։

— Ուրեմն չեմ խարտւած, — ըսաւ Արա հառաչելով։ Ուրեմն դեռ բոլորովին ներած չես ինծի։

Թագուհին չպատասխանեց այդ վը- տացեալ սրտին աղաղակին։ Այլ, կ'ուզես տեսնալ, ըսաւ, — որ հաստատուն եմ որդւմանս վրայ։

Եւ այսպէս ըսելով մօտեցաւ պահարանի մը, հանց մէջէն ապակիէ փորրիկ շիւ մը ու վեր բարձրացուց երկոյեան ազօտ լու- տոյն դէմ, պատանայն գիմաց, որ լուռ ու դողալով կը դիտէր զինքը։

— Այս նուրբ շիւն մէջ, — շարունակեց Թագուհին, — կանաչ հեղանիթէ գատ ու- րիշ բան մը չերևար. բայց կը պարունակէ մէջը կեանք, խաղաղութիւն, ուրախու- թիւն, մահ, միով բանիւ ամենայն ինչ. նման մարդկային սրտին, ուր ամբողջաւ չ'ամենայն հաճութեանց ու ցաւոց սերմը։ Մեծազին շիւ։ Ծերունին Սումատ ընծա- յեց զայն։

Արա ծոց գլուխը ամբնջալով, որովհե- տեւ Զերտուչին թագուհւոյն հետ ըրած խօսակցութենէն լսեր էր թէ որչափ յան- ցաւոր էր Հնդկը։ Ահ, մի խոսիք անոր վրայ — գոչեց ապա ցասամբ։

— Ինչու, եթէ մեռաւ նա զղջացեալ, — ըսաւ Թագուհին։ Բետ այնչափ անարժան ցաւոց որ պատճառեց ինծի, թողուց նաեւ միտխորութիւն մը։ Բոլոր Թագաւորական իշխանութիւնս չէր կարող մատակարարե- լու ինծի այս հեղանիթը, որ ծորեալ է ան- ծանօթ տունկէ մը. գարմանալի արգարե, և տրժանաւոր իր համբաւաւոր հայրե- նեացը։ Ասոր մէկ կաթիլը միայն եթէ խառնուի ամենաքինիջ ջրոյ հետ՝ կը զօրացը- նէ տկարացեալ հոգին։ Քանի մը կաթիլն՝ կը թմրեցնէ. իսկ այս շիւն կէսը՝ մահ կը պատճառուէ. քաղցր, դանդաղ ու ապահով մահ։ Ուրեմն կը տեսնաս Թագաւորդ Հա- յոց որ ցաւալի չէ իմ վիճակս։ Գնա՛ ու- րեմն, արդէն ուշ է ժամանակն ու թանկա- գին ամեն վայրկեանն։ Ես սիրեցի զքեզ, և չեմ ցաւիւր ասոր վրայ, ներեցի ամեն ը-

րածիդ, և սրտիս մէջ չունիմ քեզի դէմ ատելութիւն մը։ Կու լաս դու, և այդ լացը իբրեւ փոխարինութիւն մը կ'ընդունիմ ինծի պատճառած այնչափ դառնութեանցդ։ Գը- նա՛ ուրեմն, և ի՞նչ գիս անմոռաց ի կեանս, ինչպէս և ես զքեզ ի մահու։

Այսպէս խօսեցաւ Դամիրամ, ջանալով հեռացնելու զպատանին։ Բայց հաղիւ թէ լընջուցեր էր խօսքը, պատանայն մէկ յանկարծական շարժումները ապշեցուց զին- քը, արձրեկելով դարմացման, երկիւղի ու անակնկալ ուրախութեան աղաղակ մը։

Հայոց Թագաւորը լռութեամբ մտիկ ը- րեր էր ամեն բան, մերթ իրեն նայելով և մերթ շիւնն զոր բռնէր էր ձեռքին մէջ։ Տօգոյն, հեւալով ու խռովաւ նայեր էր չրթանցը ու չէր համարձակեր յորդորելու զինքը ի բաց թողլու այդ անգութ մտա- ծութիւնը, վշտանալով զինքը կորսնցնեն- լուն։ Պատանայն այս զգածմունքը ի գութ շարժեր էր զթագուհին, որով յանդգնե- ր էր Արա բռնելու Դամիրամը մէկ բազու- կը, մօտենալով իրեն թախանձանք, Բայց մէկէն առանց ժամանակ ունենալու Թա- գուհին ետ քաշելու թեւը, յափշտակե- ր պատանին շիւր իր ձեռքէն, և մօտեցուց- ր չրթանցը, կլնելով անկէց պուտ մը։

— Ի՞նչ ըրիր եղկելիդ, — պոռաց նա, երկընցնելով ձեռքը առ պատանին։

— Այ ինչ. խմեցի իմ մասս։ Տես որ քու մոսիկը գլած չեմ։ Եւ այսպէս ըսելով, ցը- ցուց շիւը, որ դեռ մինչև կէսը լեցուն էր. և ապա ծիծաղելով դիւսւ զայն պահարա- նին վրայ։

Ո՛հ, յիմարդ, — գոչեց Թագուհին հա- ճութեամբ։ — Դու դեռ պատանի ես աս- տուածանման դիմիցկութեամբ, և ունիս գեղեցիկ ապագայ որ...

— Առանց քեզի կը մեռնիմ, — ընդհա- տեց մէկէն պատանին, — քու վրադ է իմ կեանքս և ամեն անկկալութիւնս։

Եւ ընկաւ Դամիրամայ ոտքը դողալով, Թագուհին դրաւ ձեռքերը պատանայն զլխուն վրայ, և մնացին երկար առնե ան- բարբառ։ Գիշերային աստղը որ քիչ առաջ ծագեր էր Զերդկունի վրայ, կ'ըփայլէր պար- տիզին ծառոց ու ծաղկանց վրայ, և իր լուիկ լուսովը մոհալով սենեկին մէջ, կը լուսաւորէր զիրենք։

Այլ յանկարծ թողուց Դամիրամ զպա- տանին, իսկ նա. — գոչեց նա, — վազեց, յափշտակեց շիւը, և ինչ ունացեր էր մէ- ջը՝ խմեց բոլորն ալ անյարգաբար։

— Ի՛նչպէս քաղցր է, — ըսաւ ապա, դառնալով առ պատանին, ու դնելով ձեռ- քը ուտոյն վրայ, — ի՛նչպէս քաղցր է այս

մահն զոր ամենեւին չէի կարծիր: Հեռացար ինծմէ առժամանակ մի. բայց գոհութիւն Դից' որ միացուցին նորէն զձեզ. և այլ բաժնուելու վախ չկայ: Միատեղ մեռնիլ. ո՛հ, ինչպիսի՜ միոյթարութիւն, զոր բնաւ չէի սպասեր: Դից' սրարգեւ մը կը համարիմ՝ զայն՝ փոխարէն կրած ցաւոցս:

Այսպէս խօսեցաւ թագուհին խռովելով սաստիկ ուրախութենէն ու մոռնալով սովն բան: Փառք, զօրութիւն, ցաւ, ազէտք, պարծանք ու համբաւ, բնէ էք դուք այս վարկենիս այն երկու սրտից համար. և ոչինչ: Ինչպէս փինչիկ թռչունն իրան մ'անմատչիլի գողգոթան վրայ կը կազմէ իր խարոյղը հոտաւէտ ոստերով և ուրախ կը պատրաստուի մահուան, այսպէս ալ իւրենք, այն գերագոյն յափշտակութեան առնէն, բարեբախտ գիշերուան մը խորին յուսթեան մէջ, հեռու խաժամուժ ամբուսէն, կազմիր էին հոն իրենց տաճարը ու խարոյղը: Անկէց ետքը Բնչ էր Բաբելոն իւրենց համար՝ իր ապստամբ լնակչովը և նախանձու ու ատելութեան անարգ գզգռ մունքովը: Ինչ էր Աբբասից գահը, և իր բոլոր ապագայ յաջորդները դարուց 'ի դարս: Ատելի էին իրենք աշխարհի, որուն կը փոխարինէին արհամարութեամբ և յաղթող զլլային ամենայնի:

— Ինչպէս կարճ է գիշերս, — ըսաւ թագուհին: — Աստղերն կարծես սովորաւ կանէն աւելի արագութեամբ կը բարձրանան հորիզոնին վրայ. նման փութացող ճանապարհորդին՝ որ կը տեսնայ իր նպատակը:

— Կեցիր, — գոչեց Արա, վեր բարձրացնելով ձեռքերը, — կեցիր, ո՛վ Աին. ընդհատէ՛ երսգ ընթացքդ, և յախտնաւ կան ըլլայ այս գիշերս: Բայց թէ որ լսելի չըլլայ խնդիրքս, և կամ գրեզ ևս հայածէ բախտն, գէթ անցնուր այս հեղուկին ծածուկ զօրութիւնը, ու յափշտակէ՛ զձեզ բու վերջին ճառագայթովդ:

Արշալուսոյ կարապետ սխալն կը փչէր մեղմիկ ծառոց մէջէն: Շուշանն, յայսմիկն ու վարդն կը սփռէին իրենց անուշահոտութիւնը, և կը հնծէին ոստոց մէջ թագուցեալ աղաւնիները: Ամբողջ բնութիւնն արթննալով առաջին արշալուստն, կար-

ծես կը փառաբանէր իր Արարիչը: Նախանձն, ստելութիւնն, փառասիրութիւնն, մատնութիւնն ու բոլոր ախտերն կը յուսդէին վարդ բաղբին մէջ, որուն ձայնը հագիւ կը լսուէր, ինչպէս հեռաւոր մարկի մ'որոտումը:

Իսլամը իր գողգոջ ճառագայթներովը տակաւ կը բարձրանար հորիզոնին վրայ, զիւրայային շիջանող աստղէն քիչ հեռու, և կը լուսաւորէր հաստատութեան կամարը, ինչպէս նաև երկուց երջանկաց գէմքը, որոց աչքերը կը թափառէին մահուան ըստուերին մէջ:

Քանի մը վայրկիսէն տեսնուեցաւ աղաւնեաց երամ մը, որ կը բարձրանար Շամիրամայ կոխադոնաւոր պարտիզաց գեղեցիկ կանաչութեանց մէջէն: Այս սպիտակաթոյր թռչունը կը թռչէին գէպ 'ի քաղբին վրայ. կ'անցնէին գետը ու կը ցըրուէին յարեմուտս, Պարսիքայի աշտարակաց ետեր:

Բաբելոնի ժողովուրդն տեսնալով այս բանն, համարեցաւ որ Տայգետա՝ Ասկաղոնիոյ մէծ աստուածն զրկած ըլլայ իր աղաւնիները՝ աղատելու մահուանէ իր գժբախտ գուտարը:

Եւ յիւրախ, ոչ ոք տեսաւ անկէց ետքը զՇամիրամ, և ոչ իսկ Հայոց խարոտաշ պատանին: Ապստամբ ժողովուրդն կոխելով թագուհւոյն կախաղանաւոր պարտէզները, իր բնակութիւնը ու բոլոր արքունիքը, և փնտռելով զիրենք, գտան և ոչ զոք և ոչ իսկ հետքերնին:

Գուցէ Հուրք կրնար պարզել գաղտնիքը: Բայց հաւատարիմ ներքինին ինչպէս և Փաղէկ կտրիճ զօրականն, երկուքն ալ անհետացեր էին:

Զիրտուշ, Նինգասայ պաշտօնեայն քանի մ'օրուան համար, և ապա Բաբելոնի թագաւորը՝ Մարաց բանակին հասնելէն ետքը, կասկածեցաւ որ հաւատարիմ ճառախից մէջէն մէկը բարիպաշտութեամբ թաւած ըլլայ զիրենք մեծատարած պատուարին մէկ ծածուկ անկիւնը անյայտ կերպով: Իսկ գերեզմանն, թէ՛ ստոյգ էր իր կասկածը, պահեց հաւատարմութեամբ իր երկու հեղերը:

Վ Ե Բ Զ